

**Endüstri Devrimi Sonrası İdeal Kent Ütopyası ve Heterotopya Bağlamında
Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm***
**Sustainable City in the Context of Ideal City Utopia and Heterotopia after the Industrial
Revolution: Heterotopia and Transformation in the Example of Karabük**

Fatma Gonca Er¹, Yasin Dönmez²

DOI: [10.59445/ijephss.1708815](https://doi.org/10.59445/ijephss.1708815)

Atf / Cite: Er, F. G., Dönmez, Y. (2025). Endüstri devrimi sonrası ideal kent ütopyası ve heterotopya bağlamında sürdürülebilir kent: Karabük örneğinde heterotopya ve dönüşüm, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(4), 368-404, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1708815>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 29.05.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.07.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Faydalı bir kalıcılığı merkezine alan sürdürülebilirlik kavramı; birçok geleneksel kültürden izler taşıyan, mimari, şehircilik, iktisat ve sosyoloji gibi akademik disiplinin çalışma konusudur. Sürdürülebilirlik kavramı; insan neslinin devamlılığını sağlamak, artan endüstrileşmenin negatif etkilerini önlemek, gelecek önermeleri getirmek gibi konuların tartışıldığı bir platform oluşturmaktadır. Rönesans, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi; düşüncenin özgürleşmesini, ideolojilerin değişmesini, bilimin ilerlemesini, buluşların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Tarihsel süreçte gerçekleşen önemli olaylar, şehirleşme pratiklerini de etkilemektedir. Bu etkiler, şehirleşme tarihi ve kent tipolojisinin değişimi konusunda, önemli bir kırılma noktası oluşturur. Endüstri devrimi, seri üretim yöntemini yaygınlaştırarak, bilinen gündelik hayatı değiştiren tarihi bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak sosyo-ekonomik yapı değişmiş, alışlagelen fiziki mekânların yeniden üretilmesi ve dolayısıyla kentsel mekânın yeniden üretimi söz konusu olmuştur. 18. yüzyılda başlayan endüstrileşme hareketi, günümüz dünyasında; artan nüfus, azalan kaynaklar, çevre kirliliği, iklim değişikliği, kuraklık, kıtlık, savaşlar, bölgesel ve kitlesel göçler gibi pek çok unsuru beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara çözüm arayışında, sürdürülebilirlik çalışmalarının rolü oldukça önemlidir. Araştırmada sürdürülebilir endüstri kenti araştırması; ütopya ve heterotopya kavramları bağlamında yapılmıştır. Araştırmada, bir endüstri kenti olan Karabük'te, demir çelik fabrikasının kuruluşundan sonra, kentin planlama süreci, ütopya ve heterotopya yaklaşımları açısından araştırılmış, batılı modern kent tasarım anlayışı ile karşılaştırılmıştır. Böylelikle sürdürülebilir bir endüstri kenti yaklaşımında, ütopya ve heterotopya kavramlarının önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kent, Ütopya, Heterotopya.

Abstract

The concept of sustainability, centered on the notion of beneficial permanence, is rooted in various traditional cultures and constitutes a subject of study within academic disciplines such as architecture, urbanism, economics, and sociology. Sustainability provides a platform for discussing issues such as the continuity of the human species, the mitigation of the adverse effects of increasing industrialization, and the development of prospective strategies. Major historical events, including

* Bu çalışma, Prof. Dr. Yasin DÖNMEZ danışmanlığında hazırlanan "Heterotopik Mekânı Ütopik Plana Yakınsama Modeli" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. (Doktora Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Karabük-Türkiye, 2025). / *This article is extracted from a doctorate dissertation entitled "Heterotopik Mekânı Ütopik Plana Yakınsama Modeli", supervised by Prof. Dr. Yasin DÖNMEZ. (Ph.D. Dissertation, Karabük University, Institute of Graduate Studies, Department of Architecture, Karabük Türkiye, 2025).*

¹ **Sorumlu Yazar / Corresponding Author,** Dr. / *PhD.*, Bağımsız Araştırmacı / *Independent Researcher*, Karabük, Türkiye, gonaer@karabuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9125-3254>.

² Prof. Dr. / *Prof. Dr.*, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü / *Karabuk University, Safranbolu Başak Cengiz Architecture Faculty, Department of Architecture*, Karabük, Türkiye, yasindonmez@karabuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2840-6312>.

the Renaissance, the French Revolution, and the Industrial Revolution, have facilitated the liberation of thought, shifts in ideologies, advancements in scientific knowledge, and the dissemination of inventions. These pivotal moments have also significantly influenced urbanization practices, marking critical turning points in the history of city development and typology. The Industrial Revolution, by popularizing mass production techniques, represented a notable rupture that transformed daily life and subsequently altered socio-economic structures, necessitating the re-production of physical and urban spaces. Since the inception of industrialization in the 18th century, numerous challenges such as population growth, resource depletion, environmental pollution, climate change, drought, famine, warfare, and regional and mass migrations have emerged. Addressing these issues underscores the vital role of sustainability initiatives. This research examines the concept of sustainable industrial cities within the frameworks of utopia and heterotopia. Specifically, in Karabük, where a steel factory was established, the city's planning process across four distinct periods has been analyzed through these paradigms and compared with Western modern urban design principles, thereby highlighting the significance of utopia and heterotopia in the pursuit of sustainable industrial urban development.

Keywords: Sustainability, Sustainable City, Utopia, Heterotopia.

1. Giriş

İnsanlık tarihinde, iklime bağlı gerçekleşen göç hareketleri sonucu uygun coğrafyalarda yerleşik hayata geçilmiştir. Göçebe toplulukların ilk yerleşke izleri, arkalarında bıraktığı mezar yerleri olan nekropollerken, yerleşik hayata geçişle birlikte artan nüfus şehirleşmenin hızını artırmıştır. Şehirleşme hareketi, 19.yüzyıla kadar temel anlamda, yaşamsal faaliyetler olan tarım ve ticareti çevreleyen, barınma alanları ile gerçekleşmiştir. Endüstri Devrimi öncesi şehirleşme hareketi, yerleşkelerin coğrafi konumu ve erkin konumuna bağlı üretim ve tüketim politikaları ile şekillenmektedir (Lampard, 1955; Mumford, 1961).

Avrupa’da Rönesans etkisi ile gerçekleşen reformlar, endüstrileşmenin çarpan etkisi ile siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlere neden olarak şehirleşme pratiklerini etkilemiştir. Siyasal yapının değişimi mevcut otoritenin güç kaybetmesine neden olmuştur. Erkin temsil mekânları olan saraylar ve katedraller işlev değiştirerek sembolik yapılar haline gelmiş, kamuya açılmıştır. Tarım ekonomisinden endüstri ekonomisine geçiş, kapitalist sistemi güçlendirmiştir. Toplumsal sınıfsallık değişmiştir. Avam kabul edilen halkın alt tabakası işçi sınıfına kayarken, ekonomik gücü elinde bulunduran burjuva sınıfı reformların yaygınlaşmasında etkin olmuştur. Şehir merkezlerinde yeni işlevler ortaya çıkmıştır. Saray ve katedrallerin yanında yükselmeye başlayan iş kuleleri ve gökdelenlerle yeniden şekillenen kamusal alanlar, şehir merkezlerinin biçimselliğini etkilemiştir. (Roberts, Erman, ve Akgün, 2016; Stearns, 2021; Yavan, 2023). Bu değişim süreci gündelik hayatın yeniden inşasını ve bu inşaya bağlı olarak da mimari ve şehircilik bağlamında süregelen kuralları değiştirerek, mekânın yeniden üretilmesini sağlamıştır (Lefebvre, 2014).

Endüstri Devrimi’nin etkisi ile 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde üretim ve tüketim pratiklerinde yaşanan değişim, tarım ekonomilerinden sanayileşmiş ekonomilere doğru geçişi hızlandırırken, tarihsel süreçte önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır (Kartal ve Kartal, 2020; Stearns, 2021; Weber, 2022). Bu durum şehir tanımının yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Literatürde zaman, mekân ve coğrafi bağlamsallıklarla ilişkilendirilen şehirlerin yanına yeni kurulan modern endüstri kentleri eklenmiştir (Katznelson, 1992; Spreiregen, 1981; Thorns, 2004; Yücel, 2020). Endüstri devrimi sonrası yükselen kapitalizm ideolojisi; modernizasyon hareketininin gündelik hayata yayılabilmesi için mimari ve şehir planlamayı bir enstrüman gibi kullanmış ve sermaye merkezli, üretim-tüketim pratiklerinin en verimli hale getirilmesini sağlamayı hedeflemiştir.

Modern mimarlık hareketinin ortaya çıkışıyla birlikte, geleneksel mekân anlayışı dönüşüme uğramış; geleneksel malzemelerin sınırlılıklarını aşmak amacıyla betonarme gibi yeni yapı teknolojileri kullanılmaya başlanmıştır. Yeni yapıım teknikleri kolay, pratik ve hızlı yapılaşmanın önünü açarken, artan kontrolsüz yapılaşma, mevcut şehir hayatının sürdürülebilirliğini tartışmaya açmıştır. Endüstrileşme, modernizm ile kente nüfus ederek zaman ve mekân arasındaki bağlamsal ilişkinin içi boşaltılmıştır. Moderniteyle birlikte ortaya çıkan yeni bağlam, makineleşmiş bir işlevsellik anlayışıdır. Bu dönemde gündelik yaşamın yeni rutinleri, hümanist değerlerle süslenerek bireyin emek-sermaye döngüsüne uyum sağlaması hedeflenmiştir. Estetik öğelerden sıyrılmış biçimlerin, yeniden konstrükte edildiği modern mimari ve planlama hareketi, soyut mekânın üretimini örgütlemektedir. 18. yüzyılda şehirlerin endüstriyel mekân pratiklerince ele geçirilmeye başlaması; 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ilk olarak Ebenezer Howard’ın bahçe-kent ütopyası ile başlayan ekolojik sürdürülebilir kentleşme yaklaşımından, günümüze kadar gelen süreçte mimari ve kentleşmenin gidişatına karşın yükselen eleştirel gündemler sürdürülebilirlik bağlamında tartışmaya açmıştır. Kapitalist sermayenin endüstriyelleşme hamlesi ile fabrika çeperlerinde yığılarak artan nüfus, mevcut şehirlerin geçmişten gelen toplumsal sınıfsallığa bağlı mekânsal dağılımı üzerinde katmanlaşılarak heterojen bir biçimsellik

oluşturmuştur. Tarihsel süreç boyunca artarak devam eden bu durum, mevcut şehirleri giderek yaşanmaz hale getirirken, şehir yaşamının sürdürülebilirliği için modernizmin normları ile deneysel ütopya modelleri tasarlanmıştır. Endüstri Devrimi sonrası yeni dünya düzeni kuralcı bir planlama anlayışı ile tasarlanan bu ütopik modeller örnek alınarak inşa edilmeye çalışılmaktadır. Kentlerin kaçınılmaz büyümesi ile artan karmaşık ve katmanlı yapısı, ütopik modellerin sürdürülebilirlik konusunda etkinliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Bu durumda ütopyaların kimi zaman karşıtlığında duran kimi zaman da tamamlayıcısı olan heterotopyalar ortaya çıkmaktadır. Avrupa'da başlayan Amerika'da hızla ilerleyen ve dünya genelinde yaygınlaşan Endüstri Devriminin etki alanında kalan şehirlerde kırdan kente göçlerle birlikte toplumsal modernleşmenin mekânsal pratiklerle sağlanması gereği ortaya çıkmıştır. Toplumun modern hayatın gündelik rutinlerine uyumlanabilmesi için mekân kavramı her ölçekte yeniden ele alınarak modern mekân ve dolayısıyla modern kentler tasarlanmıştır.

Çalışmada, endüstrileşme etkisi ile mimari ve şehircilik kurallarının modernleşme süreci; ideal kent ütopyası ve modern kuralların dışında kalan, öteki ve farklı olanın kentsel mekânı olarak heterotopya kavramı aracılığıyla sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışma erken Cumhuriyet döneminin sanayileşme hamlesi olarak kurulan fabrikalardan biri olan Kardemir Demir Çelik Fabrikası'nın konumlandırıldığı coğrafyada bir endüstri kenti olarak kurulan Karabük kentinin planlama süreci ütopya ve heterotopya bağlamında irdelenmiştir. Endüstri mekân pratiği olan fabrikanın çekim etkisi ile yoğun göç alan ve hızla sınırları genişleyen Karabük kentinin planlama sürecinin deşifre edildiği çalışmada, ideal kent ütopyası ve heterotopya araştırması yapılmıştır. Karabük örneği üzerinden kentsel sürdürülebilirlik bağlamında ütopyaların ve heterotopyanın önemi değerlendirilmiştir.

Çalışmanın yönteminde tarihsel retrospektif analiz ile ideal kent ütopyası tipolojik olarak araştırılmıştır. Ütopya kavramının devamı olarak heterotopya kavramı Michel Foucault'nun altı ilkesi ve oluşturduğu örneklem alanı üzerinden değerlendirilmiş ve güncel örneklem alanı yorumlanmıştır. Literatür kapsamında elde edilen bilgiler, örnek bir endüstri kenti olan Karabük üzerinde karşılaştırmalı araştırılmıştır. Karabük kentinin, planlama süreci ile oluşan kentsel tipolojisi içinde ütopya ve heterotopya izleri, güncel örnekler ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında, Karabük kentinin şehir planlaması; 'Yıldız Mimar-Şehirci (Starchitect)' olarak bilinen; Henri Prost, Nezihe-Pertev Taner, Gündüz Özdeş ve Baran İdil'in dört farklı dönemde yaptıkları çalışmalar; tasarım üslubu, plan kararları, planlama yaklaşımları açısından araştırılmıştır. Böylelikle çalışma kapsamında, Karabük kentindeki ütopya ve heterotopya oluşumları ortaya çıkartılmış, sürdürülebilir endüstri kenti bağlamında değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada Karabük ile ilgili, kentin haritalarından, imar planlarından, plan raporlarından, bilimsel yayınlardan yararlanılmıştır.

3. Sürdürülebilirlik Bağlamında İdeal Kent Ütopyası ve Heterotopya

Kent; şehirden farklı olarak, bir topluluğun güç ve kültürünün en yoğun olduğu, sosyal kuvvetlerin somut bir oluşumu olarak oraya ait olanlara özel bir barınma alanı, endüstrileşme ile değişen üretim ve tüketim faaliyetlerinin eş zamanlı gerçekleştiği, depolama ve takas için tesisleri barındıran, emeğin sosyal olarak bölüşüldüğü ve yeni sınıfsal ayrımların ortaya çıktığı, coğrafik bir sinir ağı ve planlı yerleşim alanlarını barındıran yerdir (Lampard, 1955; Mumford, 1961; Katznelson, 1992).

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporunda tanımlanmıştır. Bourdeau (1999), "Fransa'da Sürdürülebilir Kalkınma ve İnşaatın Geleceği" isimli raporunda, sürdürülebilirlik kavramının inşaat sektörü bağlamındaki uygulamalarını incelemiştir. Bourdeau'nun raporunda sürdürülebilirlik kavramı "bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin

ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak açıklanmaktadır (Bourdeau, 1999). Raporda, Fransa'daki sürdürülebilir inşaat uygulamalarının geleceği, 1970'lerde belirlenen enerji standartları ve 1989 yılında yürürlüğe giren enerji kullanımı düzenlemeleri bağlamında ele alınmaktadır. Çalışma, inşaat sektörünün çevresel etkilerini azaltmaya yönelik sürdürülebilir çevre yönetimi yöntemlerine odaklanmaktadır. Modern şehirler, hızla artan dünya nüfusu, yoğunlaşan şehirleşme, doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği ve çevresel kirlilik gibi önemli ekolojik sorunlarla karşı karşıyadır. Sürdürülebilir kentleşme yaklaşımı, bu tür sorunların çözümünü hedeflemektedir (Ahmed vd.,2020). Her ne kadar sürdürülebilirlik kavramı literatüre 20. yüzyılın sonlarına doğru girmiş olsa da, endüstrileşmenin yol açtığı çevresel ve toplumsal sorunlar, son üç yüzyıldır ideal kent ütopyaları aracılığıyla çözüm arayışlarını canlı tutmaktadır.

Aydınlanma Çağı'na kadar geçen süreçte, şehirleşmenin morfolojik yapısı merkezden halkalar halinde dışa doğru büyüyen bölgelenme ile biçimlenmiştir. Bu bölgelenme işlevsellik ve sınıfsallığa göre yapılmıştır. İnanç sistemi ile desteklenen siyasal erkin, kent içindeki mekânsallığı merkezdedir. Merkezin çeperleri ticari faaliyetlerin gerçekleştiği mekânsal pratikler ile şekillenmektedir. Konut alanları, ticaret alanlarının dış çeperinde konumlanarak, en dış çeper olan kırsal alanları ile etkileşim içinde biçimlenmiştir. Üretim pratikleri tarıma dayalıdır. Bu nedenle tarımsal üretimin yapıldığı kırsal alanlar şehirlerin en dış çeperinde bölgelenmiştir. (Lampard, 1955; Mumford, 1961; Spreiregen, 1981). Toplumsal sınıfsallıkları oluşturan soylu, tüccar ve yerel halk bu bölgelenme içinde merkezden dışa doğru mekânsal karşılık bulmaktadır. Aydınlanma Çağında; ruhban sınıf tarafından baskılanan düşünce özgürleşmiştir. Bu durum felsefe ve bilim alanında yeni bakış açılarının önünü açmıştır. Bu yaklaşım Antik Çağ'ın yaygın "özgür düşünce" ideolojisine öykünen bir retro hareketidir (Burckhardt, 1960; Setton, 1970; Gribbin, 2009). Rönesans hareketi ile başlayan ve Fransız Devrimine kadar geçen süreçte, ticaret ve takas ekonomisini yürüten ve literatürde burjuva olarak geçen sınıf, bilimi ve teknolojiyi finanse etmiştir. Böylelikle bilinen inanç sistemi ve yönetimin mutlak gücü sarsılmıştır. Bu durum toplumsal yapının sınıfsallığında gerçekleşen değişimi tetiklemiştir (Burckhardt, 1960; Moughtin, 2003; Spreiregen, 1981).

Dönemin yükselen değeri olan kapitalizm; Karl Mannheim'e göre (1893-1947), var olan bir toplumsal düzen içindeki bir sınıf veya grubun çıkarlarını kollamaya çalışan ideolojidir (Jameson, 2008; Fishman vd., 2016; Yetiş, 2015). Modernizm, toplumu çağdaştırmış böylelikle endüstrileşme yaygınlaşmıştır. Aydınlanma ile başlayan reform hareketi endüstrileşme ile birleşerek, Avrupa'ya hakim siyasal erk ve dini otoritenin geleneksel yapısını sarsmış ve zamanla bu yapıyı yıkıma uğratmıştır. (Katznelson, 1992; Weber ve Coşar, 2022). Rönesans dönemi, Antik Yunan kültürüne öykünmüştür. Özellikle Platon'un ütopyacılığı düşüncesine dayanan "Devlet" adlı eserindeki ideal şehir arayışı bu dönemde yeniden canlanmıştır. Bu ütopyacılığı yaklaşım, hem edebiyat alanında hem de şehircilik alanında önemli bir yer tutmaktadır.

3.1. Sürdürülebilirlik Bağlamında Sanayi Devrimi ve İdeal Kent Ütopyası

Ütopya kavramı, "Topia" (yer) anlamına gelen sözcük, yok anlamındaki "ou" (veya "u") ile birleşerek oluşan Yunan dil kökenine sahiptir. Eş sesli bir yapıya sahip olan kavram "yok yer", "iyi yer" ve ya "şanslı yer" gibi anlamları barındırmaktadır (Şenses, 2016; Uçan ve Nişancı, 2019). Tarihsel süreçte edebiyat eserlerinde; ideal olanın hayalini betimlemek için kullanılan kavram, zamanla mekânsal bir betimleme ile kentsel literatürde araştırılan ve tartışılan bir konu olmuştur. Edebi tür ütopyalar, mimari ütopyalara değinmez, ancak bu türlerin içeriği mimari ve mekânsal model betimlemeleriyle şekillenir. Bilinmez bir diyar, bir ada, bir ülkenin en ideal hali mekânsal kodlarla betimlenir. Mimari ütopyalar ise bir tasarım ürünüdür ve edebi türden farklı olarak, mutlak suretle toplumsal bir model önermesi ile var edilir (Corbusier, 2022).

18. yüzyılın tarihsel sürecinde burjuva sınıfı güç kazanırken, soyluluk ve dinin sembolizmi yerini bilim, teknoloji ve endüstri devrimine bırakmıştır. Düşünce yapısında çok hızlı bir biçimde gerçekleşen devrim; zihinlerde sarayların, katedrallerin yıkılışını temsil etsede, pratik anlamda şehirleşmenin değişimi yüzyıllar sürececek bir zamana yayılmaktadır. Bilinen şehirleşme pratikleri, zamanın ruhuna göre yeniden şekillenmekte, süregelen geleneksel şehirleşme tipoloji ve morfoloji anlayışında yapısal çözümler ve dönüşümlere neden olmaktadır. Rasyonalist düşünceyi fiziki mekâna büründüren, değişimin en belirgin dönemsel mimari örneği, Etienne Louis Boullée'nin (1728-1799), bilime atfedilmiş eseri olan Newton Kenotafıdır. Kenotaf, anıtsal yapı sembolizminde kilise ve katedrallerin yerini alan kentsel anlamda tarihi bir landmarktır, (Şekil 1), (Rona, 1997; Sekman, 2017). Kenotaf, Etienne Louis Boullée tarafından Isaac Newton'un bilimsel dehasını anmak amacıyla tasarlanmış bir anıtsal yapıdır. Geleneksel dini mimarinin biçimlerinden farklı olarak, büyük bir küresel formda tasarlanmış olan bu kenotaf, bilimsel aklın ve evrensel düzenin simgesi olarak öne çıkan önemli bir örnektir.

Şekil 1. Etienne Louis Boullée'nin Newton Kenotafı, 1784

Kaynak: (Hasol, 2000)

19. yüzyılın mimari ve şehircilik gündemi, modern mekân, modern endüstri kenti ve ideal kent ütopyalardır. Endüstri devrimi ile bir çekim merkezi haline gelen şehirler artan nüfus karşısında yetersiz alt yapıları nedeniyle yaşanmaz hale gelmiştir. Şehirleşmenin sürdürülemez olan bu durumuna bir çözüm önerisi olarak üretilen bu ideal kent ütopyaları, modern hayatı ve modern mekânı kurgulayan modellerdir. Bu modeller endüstri temalı mimari konseptler altında geliştirilen, kentsel plan şemalarından oluşmaktadır (Sekman, 2017; Türkmen ve Tekkanat, 2018; Baba, 2022). Bu dönemde; Robert Owen'ın (1771-1858) New Lanark, Charles Fourier'in (1772-1837) Falanster, J.B. Andre Godin'in (1817-1888) Familistere, isimli kent dışına kurulmuş endüstri yerleşkeleri, ideal kent ütopyası olarak ön plana çıkmaktadır (Baba, 2022; Mattelart, 2000).

Dönemin ütopya tasarımcılarının ortak kaygısı ütöpik sosyalizmdir. "World-Menders" (dünyayı onaranlar) olarak adlandırılan dönem ütöapistleri; sosyal adaletin sağlandığı eşit ve adil bir yaşamı tasarlamayı amaçlamıştır (Mattelart, 2000). Mevcut kentlerin artan nüfus karşısında uğradığı yıkıcı bozum, insanı doğadan koparmaktadır. Avrupa şehirlerinin yaşam kalitesi ve sürdürülebilirliğinin güvence altına alınması hedeflenen bu ütopyaların ortak amacı; mevcut kentlerin sağlıklı şartlarından kurtarılmış topluluklara, yeni çalışma ve barınma olanakları sunmaktır. İnsan ve doğa arasındaki ilişkinin yeniden inşa edildiği, herkesin mutlu olduğu, ortak bir yaşamın sürdürüldüğü, yeni üretim modelleri ile hayat standartlarının yükseltildiği, yüksek düzeyde yaşam kalitesi hedeflenen endüstri yerleşkeleri, şehir dışındaki alanlara kurulmuştur (Sekman, 2017; Türkmen ve Tekkanat, 2018).

20. yüzyıl, kentsel biçim, kapitalist sanayi ekonomisi ve kentsel reform hareketlerinden oluşan iki bileşenin yükselmesi ile değişim göstermektedir (Baba, 2022). Kentler, üretim odaklı işlevlerin

yoğunlaştığı, endüstriyel merkezlere dönüşmeye başlamıştır. 1920'lerin Almanya'sında yükselen modernistler, Walter Gropius öncülüğünde kurulan Bauhaus ekolü aracılığıyla modernizmin tüm dünyaya yayılmasında etkili olmuştur. Avrupa kentlerini bir çekim merkezi haline getirmiştir. Çalışmak için kente gelerek yerleşik hayata geçen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek barınma kapasitesi aşılmıştır. Hızlı yapım tekniği ile inşa edilen toplu konutlar, başlangıçta modernizasyon hareketinin barınma konusunda önemli hamlesi olsa da zamanla insanları doğadan uzaklaştırmıştır. Henüz bu yüzyılın başlarında yaygınlaşan ulaşım sistemleri, demiryolu ağları, elektrikli tramvaylar, otobüsler ve artan özel otomobil sayısı, kentlerin kırsal alanlara doğru yayılmasına yol açmıştır (Fishman vd., 2016; Baba, 2022).

Amerika'da yaygınlaşan Fordizm, bant üretimin sürdürülebilirliği için çalışma koşullarını iyileştirmiştir. Bu durum şehirleri daha kalabalık hale getirmiştir. Londra'nın şehirleşmesindeki keşmekeş, büyük Amerikan kentlerinin yaşanmaz hale gelmesi, kentsel yoğunluğun azaltılması fikrini zorunlu kılmıştır. Modern kentlere dair iki eleştirel söylemden ilki bu dönemde ortaya çıkmıştır. İkinci söylem ise 1969'larda postmodernizm etkisi ile gündeme gelecektir.

Bu dönemde ortaya çıkan ilk eleştirel söyleme göre şekillenen ütopyacı anlayış, tasarım konsepti olarak, kentsel yoğunluğu seyretmek için konut alanlarını kent dışında kırsal alanlara taşımayı benimsemiştir. Tony Garnier, Ebenezer Howard ve Raymond Unwin'in temsil ettiği şehircilik ekolü, banliyöleşme ve uydu kent gibi ütopyacı yaklaşım konusunda öncülük etmektedir. Kentsel literatüre bu dönemde giren uydu kent ve banliyö kavramları; kent dışına kurulan, betonlaşma yerine doğaya uzamlanan, insani yaşam koşullarını sağlayan yerleşim alanlarıdır. Ulaşım vasıtalarının yaygınlaşması ve bireysel taşıt edinim kültürünün yerleşmesi, banliyö ve uydu kent yaklaşımlarını güçlendirmiştir. Banliyöler ve uydu kentler; kentsel yoğunluğu seyretlmenin yanında, insanları kalabalık şehirlerden özlem duyulan kırlara kaçırarak bir vaha gibi kentsel tarihteki rolünü almıştır.

II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da modernleşme hız kazanırken, mimarlık ve şehircilik alanında, dönemin en kapsamlı eleştirel yaklaşımı, 1928 yılında toplanan Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi (CIAM) ile ortaya çıkmıştır. Le Corbusier ve ekibinin öncülük ettiği bu kongrelerde, dönemin düzensiz, sağlıksız ve plansız kentleşme biçimleri eleştirilmiş; sanayi toplumunun ihtiyaçlarına uygun, rasyonel temellere dayanan bir şehircilik anlayışı geliştirilmesi önerilmiştir (Corbusier, 2009; Aras, 2016). CIAM'ın önerileri; sanayi sonrası kentsel sorunlara teknik çözümler üretmeyi amaçlamıştır.

II. Dünya Savaşı ve Atina Anlaşması 20. Yüzyıl içinde yaşanan önemli bir kırılma sürecidir. Hem savaşın yıkımı hem de barınma ihtiyacının acilen karşılanması, bütün Avrupayı etkisi altına almıştır. Avrupa ile paralel olarak, Amerika merkezli sürdürülebilir kentsel ekoloji söylemleri, bu dönemde ön plana çıkmaktadır. 1892'de Chicago Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler ve Antropoloji bilim dallarına bağlı olarak kurulan, 'Chicago Okulu' olarak da bilinen Ekoloji okulunda, 1920'li yıllarda kent sosyolojisi alanında başlayan araştırmalar, kentsel bağlamda sürdürülebilir, ekolojik söylemler üretmektedir. Kentsel ekoloji okulunun kurucularından sosyolog Robert Park, Ernest Burges, Homer Hoyt; Avrupa ve ABD'de sanayileşmeye bağlı artan şehirleşmenin meydana getirdiği negatif etkileri mercek altına alarak, yeni kent modeli önermelerinde bulunmuştur (Hall, 2012; Türkmen ve Tekkanat, 2018).

Uydu kent ve banliyöler, ilk etapta kent içi nüfusu seyreltmış olsa da kentin bu alanlara doğru saçaklanarak büyüme eğilimi devam etmektedir. Bu nedenle ikinci eleştirel söylem ilk söylemin karşıtlığı olarak ortaya çıkmıştır. Kentten kaçışın bir çözüm olmadığını öne süren bu yaklaşım, aynı zamanda kentsel belleğin kültürel devamlılık için önemine dikkat çekerek, tarihin katmanlandığı kent merkezlerinin korunması gerektiği savunmuştur. İkinci yaklaşıma göre kent dışına taşınması gereken unsurlar; zamanla kent içine sızmış endüstri mekân pratikleridir. İlk eleştirel yaklaşımda kır kent, bahçe

kent gibi temalarla ortaya çıkan ütopya modelleri önerilirken, ikinci eleştirel yaklaşımda endüstri alanlarının kent dışına alınması önerilmiştir.

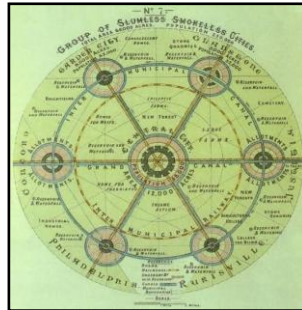
Cherry (1979) ve Lehman (2011); bu model önerilerine Ebenezer Howard'ın “Bahçe Şehir” (Şekil 2) ve Raymond Unwin'in “Uydu Kent” tasarımlarını örnek olarak göstermiştir. Ebenezer Howard'ın ve Raymond Unwin'in banliyöleşme konusunda farklı fikirler içeren kitapları, modern şehir planlama klasikleri arasında yer almaktadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren Howard'ın İngiliz bahçe şehir yaklaşımı; şehirlerin dışında, insan yaşamı ve sağlığı için faydalı, bahçeleri ve güneş ışığı olan ideal evleri, yeşil alanlarda planlamayı önermektedir (Lehmann ve Lehmann, 2011; Miller, 1992).

Howard, bahçe-şehir fikrini oluştururken dönemsel eleştirilerden yola çıkmıştır. Endüstrileşme ile değişen gündelik hayatın getirdiği toplumsal sorunlara değinmiştir. Bu sorunları aşırılık, aşırı çalışma, sürekli endişe ve ezici yoksulluk olarak sıralamakta ve sorun tespitini yapmaktadır.

“İnsanları şehirlere çekecek şekilde etkisini gösteren, halen de göstermeye devam eden nedenler her neyse hepsini çekimler olarak özetleyebiliriz; dolayısıyla, insanlara ya da hiç olmazsa hatırı sayılır bir kısmına, bugün şehirlerimizin sahip olduğundan daha büyük çekimler yaratılmadıkça soruna etkin bir çare getirilemeyeceği apaçık ortadadır. Her kente bir mıknaatıs, her insana da bir iğne olarak bakabiliriz; böyle baktığımızda da hemen görürüz ki, kentlerimizin sahip olduğundan daha kuvvetli mıknaatıslar inşa etmenin bir yöntemi bulunmadığı sürece, nüfusu kendiliğinden ve sağlıklı bir şekilde yeniden tanzim etmek için ne yapsak fayda etmez.” Howard, 2019, s:30-31.

‘Yarının Bahçe Kentleri’ kitabından yapılan alıntıda Howard, dönemsel sorun tespiti ile bahçe-şehir tasarımının “Üçlü Mıknaatıs” konseptini oluşturmuştur.

Şekil 2. Bahçe Kent, Ebenezer Howard

Kaynak: (Howard, 2019)

Le Corbusier'in “İşriyan Kent” ve Frank Lloyd Wright “Broadacre Kent” tasarımları 20.yüzyılın, ikonik ütopya önermeleridir (Spreiregen, 1981; Sekman, 2017; Howard, 2019). Corbusier, “İşriyan Şehir” (Villa Radieuse) tasarımı; şehirlerin kurtarılmasının, eski şehirlerin yıkılması ile mümkün olabileceğini savunan ideolojisi ile mevcut kentlerin sürdürülebilirliğini reddetmiştir. Bu tasarım önerisinde; gelenekselliği kabul etmeyen, rasyonalist bir tasarım anlayışı ön plandadır (Fishman vd., 2016; Wakeman, 2019; Corbusier, 2022). Corbusier'in tasarım yaklaşımı, Fransız Devrimcilerin modernist siyaset anlayışı ile paralellik göstermektedir. Corbusier; artan irrasyonel şehirleşmenin Ortaçağ kentlerini hasta ettiğini ve modern gündelik hayatta işlevsizleşen geçmiş yapıların şehir planından kaldırılması gerektiğini savunmuştur (Corbusier, 2010; D Morgan, 2014; Baba, 2022). Le Corbusier'in 1925 'de “Çağdaş Bir Şehir” ütopyası ve 1935'de “İşriyan Şehir “ ütopyası; hem geometrik ütopyadır hem de bütüncül bir şehircilik anlayışına sahiptir. Simetri, Le Corbusier tasarımlarının en belirleyici özelliğidir (Corbusier, 2022).

Frank Lloyd Wright'ın 1932 yılında yayımladığı “Kaybolan Şehir” (The Disappearing City) kitabında önerdiği “Broadacre City” ütopyası, Howard’cı bir yaklaşıma benzer bir biçimde kır kenti ön plana çıkarmıştır. Broadacre, sürdürülebilir kentleşme bağlamında Courbuiser’in geçmişi reddeden yıkıcı fikirlerinin karşısında duran radikal bir tasarım örneğidir. Wright’a göre kendi tasarımı olan Broadacre’nin sınırlarındaki belirsizlik, kenti yok etmiştir (2015), (Mehta, 2012; Wright, 2015). Bu bağlamda Wright, tasarımında kent dışı tekil bir banliyö tasarlamak yerine, mevcut kentle birleşerek ekolojik yaklaşımı tüm şehirde yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Ancak sınırları net olmayan tasarım önerisi, mevcut kentin dinamikleri arasında temel konseptini yitirmiştir.

1960’lar modern mimari ile postmodernizm söylemlerinin ve avangard mimarinin yükselişte olduğu dönemdir. Artan teknoloji geleceğin şehirleri için fütürist ütopya önermelerini ortaya çıkarmıştır. Mevcut şehirlerin endüstrileşme etkisi ile kaybolan unsurları, eleştirel gündemlerin odağındadır. Peter Cook öncülüğünde bir grup mimar tarafından kurulan Arcigram (Achitectural Telegram) oluşumu, modernitenin ortaya koyduğu statükoyu sorgulamıştır. Geleceğin kentleri konusunda; teknoloji tabanlı, Plug-in City ve Walking City gibi kinetik kabiliyetlere sahip, ütopyalar üretmektedir (Ertan, 2019; Sekman, 2017; Türk, 2015; Yücel, 2020). Kenti parça parça ele alan grup, kentsel mekânları fonksiyonlarına göre bir arada bulunduran mega yapılar tasarlamıştır. Teknoloji konseptli tasarımlar, geleceğin kentlerindeki toplumsal dinamikleri irdelerken, bunlar için en çağdaş çözümleri önermeyi hedeflemiştir (Baba 2022; Özkuş 2006).

Bu dönemde modernitenin ilkelerine bağlı katı yapısı, postmodernite ile yapı söküme uğratılırken, mimari ve kentsel mekân, anlam bakımından, yeniden yorumlanmaktadır. Kentin işlevsel parçaları haline gelen endüstriyel mekân pratiklerinin kentin dışına çıkarılması suretiyle boşaltılan alanlar, yeni çağın işlevlerine yönelik kentsel mekanların tasarlanacağı yerlere dönüşmektedir. Postmodernizm, modernizmin ürettiği ütopya algısını kırmıştır (Fishman vd., 2016; Baba, 2022). Bu dönemde, illüzyon ütopyaları ve ekolojik ütopyalar ön plana çıkmaktadır. Bauldrillard’a göre düş ile gerçek arasındaki farkın kaybolduğu, kenti bir eğlence parkına dönüştüren ütopyalar, illüzyon yaratan yerlerdir (Baba, 2022; Foucault, 2020; Yıldırım, 2017). Bauldrillard’a göre; bu tarz ütopyalarının başında, 1955 te kurulan Disneyland gelmektedir (Baba, 2022). Disneyland gibi illüzyon mekânlar üreten bu ütopya yaklaşımı, Antik dönem ütopya anlayışı ile 1960’lar sonrası ideal kent ütopya anlayışı arasında, büyük bir uçurum oluştuğunu göstermektedir (Baba, 2022).

1970’li yıllar özgürlüklerin yeniden gündeme gelmesi ile liberal görüşün tozlarının alınarak parlatıldığı ve çağa uyarlandığı neoliberalizm ile canlanmaktadır. Neoliberal politikalar, modernitenin katı kurallarının; dönemin ekonomik, siyasal ve sosyolojik yapısına göre esnetilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Özgürlük fikrinin, kendi anlamına tezat oluşturan bir şekilde, modernizmin kalıpları arasına alınması, neoliberal çevrelerce bu konuyu tartışmaya açmıştır. Aynı zamanda sitemin mevcut düzenin de tartışılmıştır. Neoliberalizm, özgürlük ve denetim ikilisi üzerine kurulmuş bir yapı sunar. Bu yapı; bireysel özgürlükleri vurgularken, aynı zamanda piyasa ekonomisi ve sermayenin serbest dolaşımını denetim altında tutmayı amaçlar. Ancak, burada bahsi geçen özgürlük; genellikle sermaye özgürlüğüne hizmet eden, geniş kitleler için adalet ve eşitlikten uzak bir dünya yaratmaktadır. Neoliberalizmin bu ikili yapısı, birey ve toplum arasındaki dengenin bozulmasına yol açmaktadır.

1980’li yıllar, kentsel krizlerin ana başlıklar altında toplandığı yıllardır. Artan nüfusun getirdiği güvenlik sorunu, salgınlara afetlere karşı dayanıksızlık, atıkların bertarafı, ulaşım ve iletişim ağlarının üretim tüketim zinciri ve her türden bilginin aktarımın kesintisiz sağlanabilmesi, kentlerin gerek çevresine ve doğaya gerekse insan doğasına uygun bir biçimde yaşanabilir olması bu başlıkları oluşturmaktadır. Bu başlıkların her biri için, yeni bir ütopya modeli yaparak kentten koparmak artık mümkün değildir. Bu nedenle her bir kriz başlığı, tematik olarak adlandırılacak modellerle giderilmeye çalışılmaktadır. 1980’ler sonrası; ekolojik, sürdürülebilir, akıllı, güvenli, dirençli gibi

kavramların temalaştığı görülmektedir. Günümüz dünyasında bu temalar, tek başına veya birbirleri ile kombinlenerek, çağın ruhunu ve kentsel gereklilikleri barındıran, ütopya tasarımlarının konseptini oluşturmaktadır.

21. yüzyılın post endüstriyel iklimi kentleşmeyi, endüstri odağından bilişim odağına doğru çekmektedir. Endüstriyel alanlar az gelişmiş ya da gelişmekte olan coğrafyalara kaymaktadır. 21. yüzyılın en önemli problemi, geçmişte olduğu gibi, kent merkezlerinde artan nüfus nedeniyle sağlıksız kentleşmedir. Kent dışında saçaklanan, banliyö tarzı ütopyaların, kentin zamanla bu yönere doğru büyümesi sonucu kentle birleştiği görülmüş kentten banliyölerle uzaklaşmanın bir çözüm olmadığı görülmüştür. Günümüz ütopyacılık çözüm arayışları, fütürist yaklaşımlar ya da kentlerin belirli bölgelerinde alınan önlemler, yapılan lokal çözümlerdir. Bu önlemler, kentleşme senaryolarının yeniden düşünülmesi ile türetilmiştir. Yeni kentleşme modelleri; sürdürülebilir, ekolojik, kompakt, akıllı, dirençli gibi temalar ile desteklenmektedir. Bu temalar ütöpik yaklaşımlar oldukları kadar, ilerleyen teknoloji sayesinde, seçilen lokal bölgelerde denenmektedir.

21. yüzyılda küresel bağlamda kentleşme; kentsel refah, sosyal uyum, sağlık, çevresel verimlilik, iyileştirme ve var olan potansiyellerin öne çıkarılması konularına göre şekillenmektedir (Moir vd., 2014). Ulaşım, iletişim ve etkileşim alanlarında yükselen teknoloji trendleri, dünya tarihinde önemli bir kırılma oluşturmaktadır. 20. yüzyılda inşaat teknolojilerindeki gelişmeler, ortaçağın yükselen ihtişamlı katedrallerine benzeyen, kapitalizmin sembolik yapıları olan, iş merkezleri, ofis binaları ve gökdelen gibi yapıların kent merkezlerinde yükselmesini sağlamıştır. 21. Yüzyılın fütürist ütopyaları, bilgisayar programlarının, yapay zekanın esneklettiği tasarım ortamlarında tasarlanmaktadır. Örneğin; RveSie tasarım stüdyosunun Vertical-Sky City (2005), Studio Lindfors'un Cloud Skippers (2009) ve Matsys Tasarım Stüdyosu'nun Desert City (2009) tasarımları, mimarlık ve teknolojinin birleşiminden ortaya çıkan 21. Yüzyılın fütürist ütopyalarına birer örnek teşkil etmektedir (Şensoy ve Özasan, 2020).

Geleceğin şehri üzerine düşünebilmek için bugün şehirlerin karşı karşıya olduğu zorluklar irdelenmelidir. Gelecekteki şehirlerin; nüfus artışı, iklim değişikliği, teknolojik gelişmeler, insan hareketliliği, ekonomik ve demografik risklere uyum sağlaması gerekmektedir. Yaşlanan nüfus, eşitsizlik ve toplumsal gerilimler, yetersiz kaynaklar gibi sorunların azaltılması için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, günümüz dünyasında ideal kent ütopya tasarım senaryoları; sürdürülebilir, ekolojik, akıllı, dirençli, kompakt gibi tematik bağlamlar ile ilişkili bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

3.2. Sürdürülebilirlik Bağlamında Heterotopya Değerlendirilmesi

Foucault (2020), heterotopya kavramını verdiği örnekler üzerinden hem tarihsel hem de mekânsal bağlamda analiz etmiştir. Analiz yaparken kullandığı altı ilke ve bu ilkeleri somutlaştıran örnekler aracılığıyla kavramı açıklamıştır. Çalışmada heterotopya kavramı Foucault'nun altı ilkesinin örneklem alanının literatür araştırması ile zenginleştirilerek açıklanmıştır. Böylelikle heterotopyaların sürdürülebilirlik bağlamında önemi ortaya çıkarılmıştır.

Heterotopya kavramının etimolojisi, Yunanca “topos’un (τόπος) ‘farklı/başka’ kelimesinin ön ek olan “heteros” (ἕτερος) kelimesi ile birleşiminden oluşur. Türkçe’de “diğer yer, başka yer, öteki yer, farklı yer” gibi anlamlara gelmektedir. Ütopya kavramının, gerçek dünyada durumsal karşıtlığı olarak ortaya çıkan distopyaların soyut ve gerçek dışı anlatısına göre heterotopya kavramı, kentte bütün gerçekliği ile var olan, somut dokudur. İlk kez tıp alanında kullanılan kavram, bir dokunun olmaması gereken bir yerde belirmesi anlamına gelen, heterotopi sözcüğünden türetilmiştir (Doğan ve Koçyiğit, 2023). Heterotopyalar, egemen otoritenin ve ekonomik yapının ürettiği planlı, öngörülebilir, homojen kent tasarımının karşısında, çeşitliliğin neden olduğu; öngörülemezliğin, kural dışılığın ve ötekinin mekânı olarak tanımlanmaktadır (Doğan ve Koçyiğit, 2023; Kenney, 2011; Topinka, 2010; Yıldırım,

2017) Bu nedenle heterotopya kavramını kapitalizmin modernizm eli ile ürettiği kurallı mekân pratiğinin bir ürünü olarak irdelemek gerekmektedir. Araştırma çalışmasında, heterotopya kavramı, Michel Foucault'nun heterotopya söylemi bağlamında açıkladığı altı ilkesinin yapı söküne uğratılması yolu ile açıklanmaktadır.

Michel Foucault heterotopya kavramını mekâna uyarlayarak, ötekinin mekânına dair düşünsel bir derinlik kazandırmıştır. “Kelimeler ve Şeyler” adlı eserinde ele almıştır. Daha sonra, 1967 yılında Tunus’ta kaleme aldığı ve 1984’te “Architecture, Mouvement, Continuité” dergisinde yayımlanan “Des Espaces Autres” (Başka Mekânlara Dair”) adlı makalesinde, heterotopyayı zaman-mekân boyutuyla incelemiştir. Bu çalışmada, 19. yüzyıl zaman boyutuyla, 20. yüzyıl ise mekân boyutuyla heterotopya bağlamında değerlendirilmiştir. Foucault’ya göre heterotopya kavramı altı ilkeye dayanır: evrensellik, süreklilik, yan yanalık, zamansallık, açılma-kapanma ve işlevsellik. Bu ilkeler, Işık Ergüden’in derlediği “Foucault Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2” adlı kitabın on yedinci bölümü olan “Başka Mekânlara Dair” konferans metninde aktarılmaktadır. (Foucault, 2020; Şevik ve Çalışkan, 2019; Toprak, 2018; Yıldırım, 2020).

Foucault’ya göre (1966); ütopya, “şeyler”in, bilinenin dışında farklı yerlere yerleştirilmesi ve de birbiri ile ortak bir yer tanımlaması olanaksız olan kelimeler aracılığıyla oluşturulmaktadır. Bir teselli aracı olan ütopya; olmayan yerleri, büyümlü bir mekân tasviri ile geniş caddeleri olan, bakımlı bahçeleri olan kentler gibi hayali yerleri işaret etmektedir. Buna karşılık heterotopyalar is dilin bilinen sentaksını tahrip eden, türdeş olmayan mekânlardır (Foucault, 2001).

Foucault, söylemlerini tarihsel analizler ışığında temellendirerek mekân kavramının tarihsel süreçteki dönüşümüne vurgu yapmaktadır. Foucault’ya göre, Orta çağda mekân, mutlak hiyerarşiyle düzenlenmiş, belirli yerlerin ve bu yerlerin kesişimlerinin, bütüncül bir hiyerarşi ile belirlendiği bir yapıya sahiptir. Rönesans döneminde ise bu statik ve belirli mekân anlayışı sarsılmış, mekâna ilişkin kavramlar sorgulanmıştır. Günümüzde ise mekân, katı sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte çok boyutlu, uzamsal çok katmanlı bir yapıya dönüşmüştür. Günlük yaşamda uzamsallık, yerler ve yerler arasındaki ilişkiler aracılığıyla deneyimlenir; yer, algılanabilen ve deneyimlenebilen, ancak birbirine indirgenemeyen mekânsal bir birim olarak tanımlanır. Foucault’a göre, ütopya ve heterotopya kavramları, mevcut mekânlardan farklılaşan, onları yansıtan ve aynı zamanda onların altını üstüne getiren mekânsal alanlar olarak ön plana çıkar. Bu yerler, mevcut yerlerin alternatif ve eleştirel yansımalarıdır (Çavdar, 2018; Shane, 2008; Topinka, 2010; Yıldırım, 2017).

Foucault, ütopya, gerçek yeri olmayan bir mahal olarak ayna metaforu üzerinden tanımlar. Toplumun gerçek mekânı ile düz ya da ters bir analogi kuran ütopya, tıpkı aynanın yansıttığı mekân gibi gerçek dışı mekândır (Foucault, 2000a, s.10-11). Ayna ütopya gibi yersiz yerdir, fakat aynı zamanda fiziken var olan ve kişinin mekânsal konumunda karmaşa yaratan gerçek bir yerdir (Johnson, 2006).

Foucault’nun tarih çalışmaları tamamen mekânsaldır (Elden, 2001). Foucault’nun çalışmaları; mekânın iktidar kullanımı ve iktidara dair tarihsel araştırmalar için temel olduğunu ortaya çıkarır. Foucault’un mekânı zaman ile okuma anlayışı, günümüz dünyasındaki mekân anlayışının yeniden değerlendirilmesini sağlar (Elden, 2001; Hubbard ve Kitchin, 2018).

Heterotopya kavramı edebi anlamda bozmak, karıştırmak, inkar etmek gibi olumsuz anlam taşıyan kelimeler ile karşılık bulmaktadır fakat mekânsal anlamda kavram ayna tutmak, çelişmek, evirmek, ters yüz etmek, temsil etmek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (Toprak, 2018). Mekânsal bağlamda heterotopya, edebi anlamda heterotopya kavramına göre anlamsal çeşitliliğinden de anlaşılacağı üzere daha karmaşık özellikler barındırmaktadır.

Heterotopya, tarih boyunca her kültürde farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Zaman içinde dönüşüm geçirebilen, zamansal birikim ya da zamansal kesintileri içeren mekanlardır. Uyumsuz veya

birbiriyle örtüşmeyen, farklı deneyim ve mekânsal özelliklerin tek bir mekânda bir araya geldiği yerlerdir. Dış dünya ile etkileşim kurarken kendi belirlediği kurallar çerçevesinde hareket eden ve kendi dışındaki mekânlar ile işlevsel bir bağ kuran farklılık mekânlarıdır (Çavdar, 2018; Foucault, 2020).

Foucault; heterotopyanın ilk ilkesini evrensellik/ heryerdelik olarak aktarır (Yıldırım, 2020). Bu ilkeyi, ‘dünyada heterotopya oluşturmamayan tek bir kültür olamaması’ ve kendi içinde biçimsel değişimler gösterse de her yerde her kültürde var olmaları şeklinde açıklamaktadır (Foucault, 2020). Bu evrensellik içinde kriz ve sapma heterotopyalarını barındırmaktadır. Kriz heterotopyaları bireyi önceleyen bir yaklaşım ile yaşlıların, kadınların, ergenlerin vb., özel gereksinimlerini karşılamaya yönelik huzur evleri, yatılı okullar, kışlalar, balayı odaları gibi mekânlardır. Kriz heterotopyalarının biçim değiştirmesi sonucu ortaya çıkan sapma heterotopyaları, toplumsal normlara ya da toplumun genel düzenine uyum sağlamayan davranışları gösterenlerin mekânıdır. Akıl hastanesi, hapisane gibi mekânlar bu heterotopyalara örnek verilmiştir (Foucault, 2020; Yıldırım, 2020). Kriz ve sapma heterotopyaları, toplumsal gündelik yaşamın işlevsel ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Zaman içinde bu işlevlere olan ihtiyaç giderek azalmış ya da tam tersi artmıştır.

“Kriz heterotopyaları” örneklem alanı incelendiğinde dönemsel olarak işleve hizmet ettikleri görülmektedir. Temel işlevlerini korumalarına rağmen zaman içinde işlev erezyonuna uğramışlardır. Örneğin geleneksel aile yapısının mahremiyet normlarına göre erkek ergenliğinin ev dışında geçirilmesi ya da balayının aile konutunun dışına gerçekleşmesi beklenen olay evreleri günümüz dünyasında eski anlam derinliğine sahip değildir.

“Sapma heterotopyaları” olarak nitelendirilen hapisane, huzurevi, akıl hastanelerine olan ihtiyaç günden güne artmakta ve bunlara ek olarak günümüz sorunlarından biri olan çeşitli bağımlılıklar ile mücadele için rehabilitasyon merkezleri gibi mekânlar bu heterotopya örneklerine eklenmektedir. Bu durumda sapma heterotopyalarının artarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Fakat sapma heterotopyaları toplumsal normlara göre belirlendiğinden her toplumda farklılık gösterebilmektedir.

Foucault evrensellik ilkesinin örneklem alanı zamanla çeşitli düşünürler tarafından genişletilmiştir. Sapma heterotopyaları kullanıcıları, toplumdaki pozisyonları bakımından incelendiğinde, toplumsal ayırıştırma-dışlanma gibi nedenlerle bu heterotopyalara gönderildikleri bilinmektedir. Günümüz dünyasında; artan kentsel eşitsizlikler, sosyal ve mekânsal ayırıştırma, büyük kentlerde artan sınıfsal ve statüsel farklar, mekâna yansımaktadır. Thorns, 20. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan sosyal dışlanma düşüncesinin şehir ve kentin yeniden yapılanırken; kutuplaşma, ayırıştırma ve dışlanma gibi konulara ilişkin sorunlar doğurduğuna vurgu yapar (Thorns, 2004).

Thorns’a göre dışlanma ve ayırıştırma modelleri, yoksulluk, evsizlik, sosyo-mekânsal ayırıştırma ve bu üçünün tam zıttı olarak mevkilenen soylulaştırma olarak dörde ayrılmaktadır. İngilizce’de ‘gentrification’ olarak kullanılan ‘kentsel soylulaştırma’; Türkçe’de mutenalaştırma, seçkinleştirme, burjuvalaştırma gibi anlamlara gelir. Temel olarak, daha önce işçi sınıfı veya düşük gelirli grupların yaşadığı kentsel alanların, üst ve orta sınıf tarafından satın alınması ve yenilenmesi sürecini ifade eder. Bu bağlamda kentsel soylulaştırma yapılan bölgelerde, kentin toplumsal yapısından dışlanan gruplar, Foucault’nun sapma heterotopyası ile paralellik göstermektedir. Bu bağlamda; kentsel suçun arttığı kenar mahalleler, gettolar, kapalı konut yerleşkeleri ve soylulaştırma bölgeleri sapma heterotopyası olarak tanımlanır. Getto, kavramsal olarak belirli ırk, din, etnik kökene bağlı topluluğun bir arada yaşadığı bölgedir (Bilgiç ve Bilgiç, 2019). Kentin dışlanmış bölgeleri olarak tarif edilen gettolar bir sapma heterotopyasıdır.

Foucault’nun belirlediği ikinci ilke, sürekliliktir (Yıldırım, 2020). Foucault’ya göre tarih boyunca bir toplumda var olan ve olmaya devam eden bir heterotopya farklı biçimlerde işletilebilir. Heterotopyanın bulunduğu toplum içinde belirgin bir işlevi vardır ve kültürel eş zamanlılığa göre

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

işlevleri değişebilir (Foucault 2020). Foucault'nun süreklilik ilkesi ile aktardığı heterotopya kavramını mezarlıklar ile örneklendirmiştir. Mezarlık örneği gerek Foucault'un yaptığı kabule göre, gerekse günümüz dünyasındaki konumlandırılışına göre süreklilik heterotopyasına bir örnek teşkil etmektedir. Mezarlıkların geçirdiği değişim, işlevselliğini ve uzamsallığını kaybetmesine neden olmuştur. Mezarlık, Endüstri Devrimi öncesi dini otoritenin bir sembolü şeklinde kilisenin uzamı olarak mevkilenen bir heterotopyadır. Endüstri devrimi ve akabinde gerçekleşen modernleşme hareketi gündelik hayatta dini sembolizmin etkisini azaltarak insanı özgürleştirmiştir. Soyutlaşan yaşamda, mezarlıkların kent merkezinde bulunması, anlam bakımından işlevini yitirmiştir. İnanç merkezi olan kiliseler, kent merkezlerinden taşınmasa da kiliselerin arka bahçelerindeki mezarlıkların kent dışına taşınması, modernleşmenin en önemli mekânsal değişimlerinden biridir. Başlangıçta inanç sisteminin hatırlatıcı bir mevkisi olan mezarlık modernite ile işlev değiştirerek soyut bir anlama bürünmüş, kentle uzamsal bağını kaybetmiş bir mekâna dönüşmüştür. Mezarlıklardan kalan yerler bir kentsel boşluk haline gelmiş ve sonrasında bu alanlar yeniden işlevlendirilmiştir. Kentsel boşluklar; heterotopyanın başka bir heterotopyaya dönüşmediği, işe yaramayan, atıl kalmış yerlerdir (Toprak, 2018). Kentsel boşluk, bir işlevin kent içinden tamamen alınması kapsamında da değerlendirilebilir fakat potansiyeli olduğu halde bir belirsizlik durumuna terkedilmiş yerler olarak, yenilenme peyzajının bir parçasını oluştururlar (Toprak, 2018).

Endüstri devrimi ile artan modernitenin kentleşme üzerindeki etkilerin tartışıldığı 1960'lı yıllar; radikal söylemler üreten postmodernitenin yükseliş yıllarıdır. 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'nün önem verdiği koruma kültürü canlanmıştır. Bu süreçte Endüstri devrimi ve modernitenin eski kentlerde yarattığı kırımın durdurulması hedeflenmiştir. Venedik tüzüğünün imzalanması, Atina anlaşmasında konuşulmaya başlayan kentsel ekoloji konularının, tekrardan kentleşme, şehircilik, mimari ve sosyoloji disiplinlerinde tartışılmasına neden olmuştur. Endüstri alanlarının kent içinde oluşturdukları heterotopyalar tartışılmaya başlanmıştır. Kent merkezlerindeki endüstri alanlarının ekolojik kaygılarla desantralizasyona (merkezden uzaklaşma) uğratılması ile ortaya çıkan boş alanlar ve bu alanlarda kalan endüstri mekânları tıpkı Foucault'nun mezarlık örneği gibi süreklilik heterotopyalarına bir örnek oluşturmaktadır. Benzer biçimde II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa kentlerinde oluşan çöküntü alanları temizlenirken bu alanlardan doğan boşluklar da süreklilik heterotopyası bağlamında değerlendirilir. 1960'larda ortaya çıkıp 1970'lerde iyice belirginleşmeye başlayan süreçte, kentsel yenilenmenin işlevi aslında gelecekteki yeniden yapılanma süreçlerine zemin hazırlamak yönünde olmuştur (Smith ve Williams, 2015: 48-49). Kentsel korumaya verilen önemin artması, endüstri mirasının korunması için TICCIH, ICOMOS ve UNESCO gibi çeşitli kuruluşların çalışmaları başlatılmıştır (Karadağ ve İncedere, 2020). Örneğin Paris mezbahe alanının boşaltılması ile ortaya çıkan geçici boşluk 1984 yılında Bernard Tschumi tarafından tasarlanan "Parc de la Villette" kent parkı projesi ile değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kent parkı kurulmadan önce bir endüstri pratiği olan mezbahe alanının işlev kaybederek şehir merkezinden taşınması ile ortaya çıkan boşluk, Foucault'nun süreklilik ilkesine güncel bir örnek oluşturmaktadır.

Heterotopyanın üçüncü ilkesi yan yanalık olarak kabul edilmektedir (Yıldırım, 2020). Birbiri ile uyuşmayan birçok yer, mevki ve mekânın tek bir yerde toplanması durumu ile açıklanabilir. Mimari anlam bütünlüğü bakımından bir uyum içinde mekânlar bütünüdür. Örneğin tiyatrolar, sinemalar, bahçeler heterotopyanın yan yanalık ilkesi ile açıklanabilir. Bir tiyatro ya da sinema sahnesi mekân içinde bambaşka bir mekân kurgular. Acem bahçesi örneği ise anlamsal bakımdan uyumsuzlukları temsil eder. Tiyatro ve sinema farklı zamanların farklı mekânlarda katmanlı bir biçimde gerçekleştiği heterotopyalara örnektir. Acem Bahçesi ise bir mevkide konumlanan, anlamsal bütünlüğünü dünyanın dört bir tarafından gelen örneklerle tamamlayan bir yeri işaret eder. Bu yönden Acem Bahçesi örneği kendine ait mevkisi bir olan ama bütüncül olarak uyumsuz mekânların birlikteliği ile kurgulanan bir heterotopya örneğidir.

Günümüz kentlerinde ‘karma kullanımlı’ yapılar, çeşitli işlevleri bir arada barındıran ve son zamanlarda büyük ölçekli kentlerde kapitalist emlak projeleri olarak ortaya çıkan yapılardır. Literatüre 1998 yılında yayımlanan ECTP’nin Yeni Atina Tüzüğü (1998) ile giren, "mixed use" veya "mixed-use urban enclaves" olarak adlandırılan bu mega ölçekli projeler, kentsel planlama stratejilerinin önemli bir parçası olup ve köklü bir tarihe sahiptir (Aslankan, 2019; Rowley, 1996). Bu yapılar, konut, ofis, otel ve eğlence gibi uyumsuz işlevleri içerdiği için heterotopya kavramı açısından tartışmalara neden olmaktadır. Ancak Hoppenbrouwer ve Louw’a göre (2005), karma kullanımlı yapılar kendi içinde uyum sağladıkları için heterotopya olarak değerlendirilmezler.

Shane (2011), kentsel düğüm noktalarının birer heterotopya olduğunu savunur. Shane’nin heterotopya bahsi içinde geçen kentsel düğüm noktaları, metropolis niteliği taşıyan kentlerde farklı ölçekteki kentsel alanları birleştiren kompozit yapılardır (Shane, 2011). Kentsel düğüm noktaları, kentin merkezi veya belirli noktalarına ulaşım hattı ile uzamlanan nirengi noktalarıdır. Toprak (2018), bu konuda örnek olarak metro istasyonlarını verir. Metro istasyonları, içinde pasajlar bulunduran ve alışveriş merkezleri gibi yapılarla bağlantısı olan kentsel düğüm noktalarıdır. Metropollerin bir parçası olan kentsel düğüm noktaları farklı zamanlarda, farklı ölçeklerde çalışan kentsel mekânları birleştiren, belirsiz yapılardır. Bu bağlamda kentsel düğüm noktaları Foucault’nun yan yanalık ilkesine göre heterotopya olarak kabul edilmektedir.

Shane (2011), din, dil, ırk ve sosyo-kültürel farklılıklar nedeniyle mekânsal uyumsuzluklar gözlemlenen, farklı kültürel yansımaları ve farklı mimarileri bir arada bulunduran mahalleleri yanyanalık ilkesi açısından güncel örnek olarak değerlendirmektedir. Shane (2011), kayıtdışı küçük endüstri, ticaret ve konut yerleşimi gibi mekânları bir arada bulundurması nedeniyle 1994 yılında yıkılan Kowloon Duvarlı Şehri’ni (Kowloon Walled City) heterotopyanın yan yanalık ilkesine örnek olarak vermiştir.

Foucault, heterotopyanın dördüncü ilkesini zamansallık olarak belirtmiş ve üç farklı kategoride açıklamıştır. İlk olarak zamanın bölünmesine bağlı olarak ortaya çıkan heterokroni kavramından bahseder (Foucault, 2020). Heterokroni heterotopyası; zamanı biriktiren mekanları, zamanın kırılma anlarını ya da geçiciliğini temsil eder. Zamanın dilimlenmesi ile ortaya çıkan heterokroniler, her dilimin bir diğerinden kopuşuna gösterge olmaktadır. Bu tür mekânlar, zamanın kırılarak kesintiye uğradığı, farklı zamanların bir araya geldiği ya da zaman kavramının kaybolduğu mekânlardır.

Zamansallık ilkesinin bir diğer özelliği de zamanın bir yığın halinde biriktirilmesidir. Foucault (2020), zaman biriktiren heterotopyalara örnek olarak müze ve kütüphaneleri verir. Müze ve kütüphaneler modern dünyada birikimin örgütlediği mekânlarıdır. Foucault (2020), zamansallık ilkesini açıklarken son bir durumdan daha bahseder. Zamanın önemini yitirdiği ya da zamanın herhangi bir dilimine çapalanamayan heterotopyalar olarak açıkladığı bu son duruma fuar yerleri, festival alanları ve tatil köylerini örnek olarak vermiştir.

Foucault’nun zamansallık ilkesini Lefebvre (1974) “yaşayan Mekân” kavramı ile genişletmektedir. Kentsel mekân, fiziksel olarak sınırları konulmuş bir boşluktur. Lefebvre ise bu soyut anlama derinlik katarak ‘yaşanan mekân’, ‘tasarlanan mekân’, ‘algılanan mekân’ tanımları ile mekânı toplumsal bir olgu olarak değerlendirmektedir (Al, 2011; Lefebvre, 2014). Lefebvre’ye göre kentsel mekânlar kent yaşamının kurucusu ve aynı zamanda ürünüdür (Lefebvre, 2014). Tarihsel örüntü; zaman dilimlerinin, yaşamışlıklarla üst üste düşürülmesi ile simgelenmektedir (Toprak, 2018). Tarihsel örüntü kentsel mekânda; kolektif hafıza, kültürel çeşitlilik ve kişisel deneyimden oluşan bir doku oluşturur. Bu noktada palimpsest kavramından söz etmek gerekir. Yunanca , ‘palin’ (yeniden) ve ‘psestos’(kazınmış) sözcüklerinden oluşan kavram yeniden yazılmış parşömen anlamına gelmektedir. Kağıdın zor bulunduğu dönemlerde el yazması kitapların kazınarak tekrar yazılması nedeniyle üst üste

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

binen izlerin katmanlaşmasına palimpsest denilmektedir. Palimpsest eski ve yeninin iç içe geçtiği, izlerin aradan çekildiği, belleğin yeni bir deneyime dönüştüğü yerlerdir (Apaydın, 2019). Heterokronik heterotopyalar, anlamsal bakımdan sadece zamanı üst üste koyarak biriktirmezler. Bu birikim aynı zamanda birçok belleğin izlerini taşıyan mekânlara dönüşür (Toprak, 2018). Zaman içinde değişerek yeniden oluşan kentsel mekânlar da palimpsest olarak yorumlanmaktadır. Farklı zamanlarda, farklı yaşanmışlıklar biriktirmiş mekânların, bir araya gelmesi ile oluşan kentsel mekân, geçmişten kalma sabitleri ile birleşerek işleyen bir dokuya dönüşür. Bu tür mekânlar, kollektif hafızayı canlı tutan palimpsestler oluşturur. Tüm bu yorumlar eşliğinde palimpsestler heterokroni heterotopyalarıdır yorumunu getirmek mümkündür.

Foucault, heterotopyanın beşinci ilkesini açılma kapanma olarak belirtmektedir (Foucault, 2020). Kapanma heterotopyaları etrafından soyutlanmış, tecrit edilme ve aynı zamanda işlevin iç içe işlediği yerlerdir. Foucault bu heterotopyanın kapanma halini kriz heterotopyasına verdiği benzer örnekler ile açıklar. Hapishaneler, askeri kırsallar gibi girişin ve çıkışın denetim altında tutulduğu mekânlar kapanma heterotopyalarına da örnek olarak verilmiştir. Kapanma heterotopyalarına bir başka örnek olarak hamamlar, saunalar vermiştir. Bu arınma alanlarına giriş çıkış belli bir grubun üyesi olmaya tabi olmayı gerektirir. Örneğin Müslüman hamamları, İskandinav saunaları görünüşte arınma için olan mekânlar olmasının yanında herkesin giremediği belli giriş kalıpları olan heterotopyalardır. Foucault, açılma kapanma heterotopyalarının ikinci türü olarak, kolaylıkla girilen ama aidiyet barındırmayan mekânları işaret etmiştir. Bu tür heterotopyalarda birey mekâna dahil olur ama aidiyet hissetmeme halini yaşar. Bu tür mekânlar; bulanık sınıra sahip olan, ara mekân, çekişme mekânı olarak da adlandırılır. Foucault (2020), çiftlik evlerindeki konuk odalarını ve yol üstü motelleri bu türe örnek olarak vermiştir.

Foucault'nun açılma kapanma heterotopyaları giriş çıkışı kontrol altında olan ya da bir kurala tabi olan kapalı konut siteleri, dini kompleksler, çeşitli organizasyon ya da gruplara ait kulüpler ile genişletmek mümkündür. Bu mekâna girilir ama mekânda nüfuz sahibi olunamaz. Bu nedenle bu mekânlar kolayca nüfuz edilemeyen mekânlar olarak tanımlanır.

Açılma kapanma heterotopyalarına güncel örnek olarak toplumsal düzeyde belirli marjinal grupların sahiplendiği mekânlar da verilebilir. Burada gruplaşma düzeyi; etnik köken, dini köken, siyasal görüş ya da daha genel anlamıyla görüş ayrılığı nedeni ile ortaya çıkabilir. Çatışma mekânları etnik kökenin hakim olduğu bir mahalle olarak kalıcı bir mevkilenme sağlarken, toplumsal dinamiklerle anlık oluşan eylem alanlarında geçici bir çatışma heterotopyası olarak kabul edilmektedir. Stavrides (2016), “kentsel çatışma” örneğini 2008 yılında Atina’da gerçekleşen gençlik ayaklanması üzerinden vermektedir Stavrides’e göre (2016), kentsel çatışma alanları aynı zamanda birer özgürleşme mekânı olan heterotopyalardır. Kentsel adaletin yalnızca homojen mekânlarla kurgulanmış bir ideal kentte mümkün olması varsayının karşılığında doğan kentsel çatışma mekânları; gerçekte kentsel adalet arayanların bir araya geldiği üçüncü bir tür coğrafi mevkilenme canlandıran heterotopik mekânlardır (Stavrides, 2016a). Stavrides bu söylemini, 1960’lı yılların eleştirel düşüncesi savunan Lefebvre’nin gündelik hayat eleştirisi ile kastettiği şekilde, kentin üretim alanı olmaktan öte gündelik hayatın geçtiği, öz-farklılaşma, kişisel ya da kolektif direniş pratiklerini içeren, kentin içine dağılmış ötekilik mekânları olabileceği söyleminden türetir. Örnek olarak Certeau’nun (1984), “bir göçmen ya da metaforik bir kent, planlı ve okunaklı kentin açık metnine sızar” güçlü söylemini verir. Stavrides bu söylemlerini 2016 yılında yayımladığı “Müşterek Mekân, Müşterekler Olarak Şehir “ adlı kitabında modernizm eleştirisi bağlamında genişleterek açmaktadır (Stavrides, 2016b).

“İdeal toplumu örgütleme sorunu ideal bir şehirdeki farklı mekânları etkili bir şekilde düzenleme sorununa doğru taşımak, bir şehrin ya da yerleşimin orada yerleşmiş insanları yansıtabildiğini örtük olarak varsayar. İdeal bir şehir net sınırlarla ve kentsel ‘işlevler’ için ayrılmış özel alanlara sahip, planlı ve üzerinde oynanamaz bir kent toprağı olarak tasavvur

Endüstri Devrimi Sonrası İdeal Kent Ütopyası ve Heterotopya Bağlamında

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

ediliyorsa o zaman bu şehrin inşasına sebep teşkil eden toplum da eşit derecede 'sonsuz', kendi dışarısından net bir şekilde ayrılmış ve hiç bir zaman tökezlemeyen bir makine olarak tasavvur edilecektir. Kendi kentine yeten ve kendi kendisini idame eden bir bütün olarak bu tür bir kurtarılmış, ahenk içindeki, özgürleşmiş, özerk vs. toplumun hayalini kurmak bahsi geçen ideal şehir imgelerini kullanan herhangi bir özgürleşme mücadelesini doğrudan etkileyecektir. Müsterekleşme, kapalı bir toplumun katı hudutlarıyla sınırlandırıldığından nasıl çitleme pratiklerine dönüşmeye yazgılı ise özgürleşmede sembolik olarak ya da gerçek anlamıyla barikatlarla çevrili herhangi bir muntıkaya kapanmaya zorlandığında (ya da bunu seçtiğinde) karıştına dönüşebilir.” Stavrides, 2016, s:220

Stavrides'in yukarıdaki söylemi modernizm hayali olan ideal kent ütopyalarının oluşturduğu sınırların, kısıtların, tarihsel süreçte kentsel çatışmaları tetikleyeceği yönündedir. Bu bağlamda, kentsel çatışma mekânları, Foucault'nun örneklem alanını genişleten güncel örnekler olarak eklenmiştir.

Foucault'nun altıncı ve son ilkesi olan işlevsellik ilkesini, illüzyon mekânları ve ötekileşen mekânlar olarak iki farklı grupta ele almaktadır (Foucault, 2020). İllüzyon heterotopyaları dönemsel toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan ve hızla değişime uğrayabilen mekânlardır. Foucault (2020), İllüzyon heterotopyalarına örnek olarak gemi, genelev gibi bağlamsız ve zamanı unutturan mekânları örnek vermiştir. Ötekileşen heterotopyalara örnek olarak tüm işlevleri yerli yerinde olan ve dış dünya ile en az etkileşimde bulunan kolonileri vermiştir.

Shane (2008) illüzyon heterotopyaları kavramını, yanıltıcı olan bir gerçeklik duygusu yaratmak üzere inşa edilmiş yerler veya alanlar olarak ifade etmiştir. İllüzyon heterotopyaları, algı, kimlik, veya sosyal ilişkileri şekillendiren kurgusal, sembolik ortamlar olarak, çoğunlukla gerçek ile hayal edilen arasındaki sınırı bulanıklaştıran mekânlardır (Shane, 2008).

Baudrillard'ın (1997), batı toplumlarının bütün değerleriyle birlikte çöktüğü, hakikat (gerçek) ile sanal olanın arasındaki ayrımın ortadan kalktığı ve toplumun da bundan ayrı düşünülmemeyeceği yeni bir döneme girildiğini savunmaktadır. Baudrillard (1998), 'Simularklar ve Simülasyon' adlı eserinde simülarklara örnek olarak Disneyland'ı işaret etmiştir. Shane (2008), Simülasyon Kuramı ile bilinen Baudrillard'ın simülasyon teorisine atıf yaparak; Disneyland gibi tematik parkların birer illüzyon heterotopyası olduğunu belirtmiştir. Disneyland, tüm iç içe geçmiş simülark düzenini anlatan bir modeldir. Baudrillard'a göre (1997); Disneyland'ın bir illüzyon yaratarak çekim merkezi olmasının altında yatan en önemli neden Amerikan toplumunun minyatürize edilmiş zevkleri, kısıtlamaları ve sevinçlerinin aynı mevkide toplanmasıdır.

Baudrillard tarafından 'Beaubourg Etkisi' olarak literatüre kazandırılan kavram, kentsel dönüşüm ve soylulaştırma bağlamında öteki heterotopyaların güncel örneklem alanını oluşturmak için kullanılmıştır. 19. yüzyılda Beaubourg bölgesi "Paris'in bir numaralı istenmeyen adası" olarak kabul ediliyordu. Bölgede standartların altında kalan yapılaşma ve alt yapı yetersizlikleri nedeniyle sık sık hastalıklar görülmekteydi (Witec, 2014). 20. yüzyılın başlarında Paris'in merkezinde olmasına rağmen terk edilmiş gibi görünen bu alan bir süre otopark olarak kullanılmıştır (Witec, 2014). 1960'larda Başkan Georges Pompidou, Fransız kültürünü ve sanatını geliştirmek için çağdaş sanat mekânı olarak Beaubourg bölgesini seçmiş ve Pompidou Merkezi için büyük bir proje başlatmıştır (Witec, 2014). Proje için açılan yarışmayı 681 öneri arasından Renzo Piano ve Richard Rogers'ın Pompidou Centre projesi seçilmiştir. Projenin yapımı tamamlandığında bölgenin rantı yükselmiş, turizm değeri artmıştır. Bernard Tschumi'nin Paris mezbahasının taşınması ile açılan kentsel boşluğa yaptığı Parc de la Villet tasarımı da benzer etkilere sahiptir. İspanya'nın Bilbao şehrinin durgun ekonomisini kalkındırmak adına Frank Gehry'nin tasarladığı Guggenheim Müzesi'nde şehri canlandıran etkisi ile benzer özellikler taşımaktadır.

Shane (2008); Beaubourg müzesi (Centre Pompidou), Bilbao gibi şehirlerdeki sanat ve kültür mekânları gibi örnekler ile canlandırılan kentsel mekânları, öteki heterotopyalarına örnek olarak vermektedir. Bu mekan oluşumlarını; kent içinde, kentin doku ve biçimlenişine aykırı olmaları nedeniyle birer heterotopya olarak nitelendirilmiştir. Fakat mimari üslupları, yapım teknikleri ve malzemeleri ile dikkat çekici özellikleri olan bu örnekler konumlandıkları bölgeleri dönüştüren ve canlandıran örneklerdir. Kentsel dönüşüm ile kentsel soylulaştırma bağlamında, kent içindeki bozulmuş dokuların yerine çağdaş mekânların tasarlanması, ekonomik anlamda kalkınmayı artırıcı etkiye sahiptir. Genellikle dikkat çekmek ya da rant elde etmek için yapılan bu uygulamalar, kendi içlerinde kusursuz örneklerken, kentle kurdukları dışsal ilişki bağlamında, koloni örneğinde olduğu gibi yerleşik tipolojiye aykırı, genel dokuya uyumsuz birer heterotopya örneği oluşturmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Foucault'nun heterotopya tanımı yaparken kullandığı örneklem alanı, güncel yaklaşımlara göre genişletilmiştir. Günümüz kentlerinde süreklilik heterotopyası olarak mezarlık örneklerinin yanına endüstriyel pratiklerin kent dışına gönderilmesi ile ortaya çıkan kentsel boşluklar eklenmiştir. Yan yanalık ilkesi açıklamakta kullanılan tiyatro, sinema ve acem bahçesi örneklerinin yanına, kentsel düğüm noktaları, azınlık mahalleleri eklenmiştir. Zamansallık ilkesine kalıcılığı temsil eden müze, kütüphane örnekleri ve geçiciliği temsil eden fuar, panayır örnekleri verilirken bu örneklem alanına palimpsestler eklenmiştir. Açılma-kapanma heterotopyaları olan hapisane, kışla, sauna, motel gibi örneklerin yanına, kapalı konut siteleri, toplumsal çatışmanın gerçekleştirdiği sokaklar, meydanlar, parklar gibi kentsel çatışma mekânları eklenmiştir. İşlevsellik ilkesine; illüzyon heterotopyası bağlamında gemi ve koloni örneklerinin yanına günümüz kentlerindeki tema parklar, kentsel dönüşüm, soylulaştırma ve canlandırma alanları eklenmiştir. Böylelikle kentin bir parçası olan heterotopya kavramı genişletilmiştir.

3. Sürdürülebilirlik Bağlamında Karabük Kent Planlama Sürecinin Ütopya ve Heterotopya Değerlendirmesi

Araştırma, 20. yüzyıl Türkiye'sinde endüstri devrimin etkisi ile kurulan kentlerinden biri olan Karabük kentinde yapılmaktadır. Karabük kentinin önemi, genç Cumhuriyet Türkiye'sinde endüstrileşme ve modernleşme örneklerinden biri olmasıdır. Fındıkoğlu'na (1963) göre; 1930'lu yıllarda Karabük, Safranbolu İlçesi'nin Öğlebeli Köyü'ne bağlı 13 haneli bir mahalle yerleşimidir (Fındıkoğlu, 1962; Çabuk, 2016). Erken Cumhuriyet döneminin siyasal, sosyal ve ekonomik politikaları, Ankara'dan örgütlenen ulaşım ağının ülkenin her bölgesine ulaşabilmesidir. Bu yaklaşım ile 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile ilk hamlelerden biri demiryolu yatırımlarının 10 yıllık kısa bir zaman diliminde tamamlanması olmuştur. Karabük'ün içinden geçen Ankara- Filyos demiryolu hattı ilerde bölgede bir sanayi kenti kurulmasını sağlayacak önemli bir etkiye sahiptir (Ayten vd., 2010; Kalyoncu, 2010 Çabuk, 2016).

Ekonomik kalkınma, endüstri ile sağlanabilir fakat savaştan çıkmış genç Cumhuriyet Türkiye'sinde, özel sektör kalkınma yatırımı yapacak ekonomik güce sahip değildir. Bu durumun bilincinde olan ülke yönetimi, devletçilik ilkesine göre kalkınma yatırımlarının sistematik ve planlı bir biçimde yapılabilmesi için Sümerbank'ın kurulması ve ilk beş yıllık kalkınma planı hazırlanmasını sağlamıştır (Övgün, 2009; Yücel ve Bürken, 2015; Çabuk, 2016). 1934 yılında hazırlanan "Birinci Beş Yıllık Kalkınma" planındaki önerilen sanayi tesisleri beş yıl içinde tamamlanmıştır. Karabük'ün coğrafi konumu fabrikalaşmanın maliyetini artırıcı yöndedir. Fakat bölge, içinden geçen demir yolu hattı ve jeopolitik konumu ile ham madde taşıyıcılığı açısından ulaşılabilir. Bölge coğrafi bakımdan da korunaklı ve güvenli olduğundan demir çelik fabrikasının kuruluş yeri olarak seçilmiştir. 1936 yılında Atatürk'ün izni doğrultusunda, İngiliz sermayesi olan H. A. Brassert ve Co. Ltd. firmasının verdiği kredi, arazi kamulaştırılması ve Karabük Kardemir Demir Çelik Fabrikası (KDÇF) kuruluşunda

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

kullanılmıştır. 1939 yılında fabrika faaliyete geçmiştir (Ayten vd., 2010; Çabuk vd., 2016). Modernleşme konusunda Atatürk'ün daveti ile İstanbul şehrinin nazım imar planlarını hazırlamak için gelen Henri Prost, Karabük içinde çalışmalar yapmıştır. 1938 yılında Karabük kenti için bir dizi karar alınarak projelendirme süreci başlamıştır. Henri Prost, KDÇF çalışanları için Yenişehir Mahallesi'ni lojman yerleşkesi olarak tasarlamıştır. Henri Prost, Tony Garnier ile şehircilik disiplininin yeni yeni formüle edildiği bir dönemde ortak çalışmalar yapan, Fransız şehircilik ekolü ile yetişmiş bir tasarımcıdır. Bu nedenle Yenişehir Mahallesi bir endüstri kenti öneri modeli olarak önemli bir role sahiptir.

Karabük kentinin büyümesinde etken olan fabrikanın saçaklanma etkisinin kontrol altına alınması için Prost planından sonra 1948'de, 1968'de ve 1980'de üç defa kent için geniş kapsamlı master plan hazırlanmıştır. Ayrıca 1988 yılında Ülkü Barlas'a ve 1996 yılında Güntürkün Bükülmez'e yeni imar planları hazırlatılmıştır. Yenişehir lojman yerleşkesinin plan kararları, ilerleyen dönemde yapılan planlama çalışmalarında kısmen devam ettirilmeye çalışılmıştır. Karabük kentinin planlama sürecinde Prost planında kullanılan temel ilkeler, gerek dünya konjonktürü gerekse Türkiye'nin içsel dinamikleri nedeniyle devam ettirilememiştir. Böylelikle Henri Prost'un modern üslupla hazırladığı plan, zamanla bozuma uğramıştır. Kentleşmenin tarihi süreç içerisindeki gelişimi açısından Karabük kent planlama tipolojisindeki değişimler, Avrupa'da meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir.

Çalışmada, Karabük Kentinin planlama süreci, Endüstri Devrimi etkisi ile Avrupa ve Amerika kentsel tipolojilerde değişime neden olan ideal kent ütopyaları üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. KDÇF'na ait, mahalle ölçeğinde yapılan Yenişehir Lojman Yerleşkesi planlaması, Karabük'ün tarihselliği açısından başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Yerleşke, Henri Prost tarafından, bahçe-şehir ütopyası olarak tasarlanan bir ideal kent örneğidir. Bu nedenle Yenişehir Mahalle'si Karabük'ün kentleşmesinde ve Türkiye'nin modernleşmesinde bir dönüm noktasıdır. Fabrikanın çekim etkisi, Karabük'ün nüfusunun hızla artmasına neden olmuştur. Endüstrileşme, bölgesel bakımdan bir göç hareketi başlatmış, Karabük'ün gelecek planlamasında önemli bir role sahip olmuştur. Lokal bir bölgenin kamulaştırılması ile hazırlanan lojman yerleşke planı, artan barınma ihtiyacı ve mülkiyet koşulları nedeniyle kentin genelinde uygulanamamıştır. Yenişehir yerleşkesi dışında planlı alanı olmayan bölgede çarpık kentleşme hızla yaygınlaşmıştır.

Çalışma kapsamında, Henri Prost tarafından tasarlanan Yenişehir Mahallesi bir ütopya aynı zamanda palimpsest örneği olarak kabul edilmektedir. Yenişehir mahallesi dışında gelişen plansız dokular, heterotopya bağlamında irdelenmektedir. Yenişehir mahallesi, Karabük'ün tarihselliğini başlatması açısından başlangıç noktası ve kentin katmanlaşması sırasında, bozulmadan korunması nedeniyle heterokroni başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Karabük'ün planlama süreci araştırması, Yenişehir Mahallesi'nin planlaması ile başlatılarak ideal kent ütopyası ve heterotopya bağlamında literatürdeki örnekler ile karşılaştırarak değerlendirilmiştir. Böylelikle kentin planlama süreci boyunca değişim gösteren tipoloji, planlama dönemleri üzerinden okunmuş, plan tipolojisini etkileyen değişikliklerin ütopya ve heterotopya kavramları ile ilişkisi ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Karabük kentinin şehir planlama süreci, ütopya ve heterotopya söylemleri bakımından literatür örnekleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

3.1. Henri Prost Yenişehir Planı-1938

Karabük kentine dair ilk kentsel plan çalışması KDÇF'nın lojman yerleşkelerine ait kamulaştırılmış alanında mahalle ölçeğinde yapılan çalışmadır. Fabrikanın kuruluşu sırasında ve aktif hale gelmesinin ardından oluşabilecek barınma krizini çözmek amaçlı fabrika yakınında bulunan Kapullu Köyü arazileri, 1936 yılında lojman yerleşkesi kurulmak üzere kamulaştırılmaya başlanmıştır (Bükülmez, 1996; Çabuk vd., 2016; Sarıköse, 2020). Kamulaştırılan alanda; modern üslubun

benimsendiği, kullanıcıya modern hayatı sağlayan; işçi, memur, mühendis, yönetici gibi sınıflardan oluşan bir topluluğun tüm ihtiyaçlarını karşılayan mekânsal pratikleri içeren bir mahalle tasarlanması için Mimar- Şehirci Henri Prost ile anlaşılmıştır. Kentte meydana gelen bir sel felaketinde asıl nüshası kaybedilen Yenişehir planına; Bükülmez'in (1996) Karabük Belediyesi adına derlediği “Yenişehir Koruma Amaçlı İmar Planı Analitik Etütleri” kitabından ulaşılabilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Yenişehir Lojman Yerleşkesi, Henri Prost (1938)

Kaynak: (Bükülmez, 1996)

Henri Prost, Paris bölge planını tasarlayan biri olarak, Fransız “Cite – Jarden” modeli ve Almanların 1930’lu yıllarda benimsediği “Siedlung” bahçe kent modellerini sentezleyerek, Yenişehir planını tasarlamıştır (Çabuk vd., 2016).

Planın ekolojik ve hümanist yaklaşımı benimseyen ana kararları, modern üslubun katılığını esnetmektedir. Kamulaştırılan arazisi üzerinde, ada bazında tasarlanan lojman yerleşkesi, bir kent yerleşimini var eden ve sürdürülebilir kılan tüm kentsel donatılar düşünülmüştür. Konut alanları sosyal statülerin temel ihtiyaçlarını karşılayan nitelikte olup sınıfsal ayrım yapılaşma geometrisi ile birleşerek yerleşkenin formu ve karakteri oluşturulmuştur.

Konut alanlarında tercih edilen sınıfsal statü ayrımı sosyal donatılar olan lokallerde, işçi ve mühendis kulüpleri gibi mekân pratiklerinde sürdürülürken; sinema, ibadethane, hastane, spor sahaları, okullar, otel, planlı rekreasyon alanı olan havuzlu bahçe gibi mekân pratiklerinde, bu sınıfsal ayrımdan kaçınılması, planın sosyal sınıflar arası geçirgen gözenekli yapıyı temsil ettiğini göstermektedir.

Planın sınırlı bir bölge ve toplumun sadece fabrika çalışanlarından oluştuğu düşünülerek lokal bir çözüm önerisi getirmesi, başlangıçta kullanıcı açısından bir ütopya yapmakla birlikte şehirleşmenin içsel dinamikleri karşısında bozuma uğrayan her ütopya gibi Yenişehir Mahallesi ütopyası da kentin gelişim sürecini oluşturan dinamikler karşısında yetersiz kalmıştır. Kentin büyüme eksenini okullar bölgesi yönündeki güçlü ama sınırlı bir aks doğrultusundadır. Kentle bağlantısı zayıf olan bu aks fabrika yönünde dik bir yamaçla sonlanmaktadır. Ayrıca mahallenin konumlandığı coğrafyanın kentten ayrılan bir bölgede olması (batı çeperinin yüksek eğimli dik bir yamaçla bitmesi), alanın tasarım ilkelerinin kent geneline yayılmasını sınırlandırmıştır.

Yenişehir modelinin kente yayılamamasının nedenlerinden biri de kamulaştırılmış bir alan üzerine yapılmış olmasıdır. Oysa ki kentin genelinde bireysel mülkiyet hakları söz konusudur. Bir diğer neden ise şehircilik çalışması olmasına rağmen KDÇF özelinde lojman yerleşkesidir. Bu nedenle söz konusu alan tasarlanırken kentin genel büyümesine dair bir öneri getirilmemiştir.

Yenişehir planının, başlangıçtaki ütopyacılık tasarım hedefleri korunmuştur. Modelin kent bütününe yansımamasında, alanın büyümesindeki sınırlılıkların etkin bir rolü vardır. Zamanla gelişen kent dokusu içinde kendi üslup bütünlüğünü koruyan bir ütopya olsa da ilerleyen süreçte kentin bütündeki tipolojik biçimleniş karşısında kentin geneline hakim olan dokuya göre farklı bir doku olarak

kalmıştır. Yenişehir Mahallesi, bütün bu sınırlılıklara rağmen bir lojman yerleşkesi olarak Fabrika özerkliğinde olduğundan, kentin büyümesi karşısında en az değişim gösteren yerdir. Aynı zamanda, Karabük'ün planlama sürecindeki değişim izlerini takip etmekte mihenk taşı olan bir yer niteliğindedir.

Ütopyalar, geçmişin düşüncelerini içinde barındırarak, geleceğe dair yeni fikirlerin inşa edildiği, bir nevi palimpsest olarak düşünülebilir. Yenişehir Mahallesi'nin bir ütopya örneği olarak plan tipolojisinin korunmuş olması, kentin katmanlaşmasını açığa çıkarmakta etkin bir role sahiptir. Bu bağlamda kentin gelişmesi ile ortaya çıkan genel tipolojisine göre Yenişehir Mahallesi güncel heterotopya örneklerinden biri olan palimpsest örneği olarak da değerlendirilmiştir.

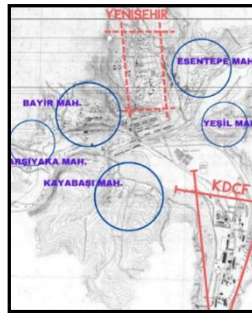
3.2. Nezihe ve Pertev Taner Planı-1948

Karabük KDÇF'nin kuruluşu ile bir çekim merkezi haline gelmiştir. Lojman yerleşkesi bir grup fabrika çalışanının barınma ihtiyacını çözerken yoğun göç karşısında yetersiz kalmıştır. Fabrika kurulduktan sonra 10 yıl içinde Yenişehir Mahallesinin etrafında plansız yapılaşmalar artmıştır. İstasyon bölgesinin yer aldığı Bayır Mahalle, fabrikanın batı çeperinde bulunan Kayabaşı Mahallesi ile Araç Çayı kıyısındaki Karşıyaka ve Yeşil Mahalle bölgelerinde, hızlı göç ve kontrolsüz yapılaşmanın etkisiyle düzensiz kent dokuları oluşmuştur. Karabük modernist ilkelere göre biçimlendirilmek istenen bir Cumhuriyet kenti olması nedeniyle, 1941 yılında Karabük'te belediye teşkilatı kurulmuştur. Gecekondulaşma nedeniyle artan çarpık kentleşme, acil müdahale gerekliliğini ortaya koymuş ve 1941 yılında başlayan resmi yazışmalar, 1945 yılında sonuçlanarak, kentsel planlama ile müdahale konusunda harekete geçilmesini sağlamıştır.

Bu kapsamda, İller Bankası tarafından Yüksek Mimar Mithat Yenen ve haritacı Avni Par, alanda tespit çalışmaları yapmak üzere görevlendirilmiştir. Kentin durumunun ortaya serildiği Mithat Yenen'in tespit raporu ve Avni Par tarafından hazırlanan haritalar ile halihazır haritalar oluşturulmuştur (Çabuk vd., 2016). Şekil 5'de Mithat Yenen ve Avni Par'ın çalışmaları sonucu oluşturulan halihazır harita üzerinde Yenişehir Mahallesi, fabrika ve kentin plansız büyüme gösteren mahalleleri işaretlenmiştir.

Karabük'ün imar planı hazırlanması ihalesi işi kapsamında Yüksek Mühendis Mimar Nezihe ve Pertev Taner ile anlaşmaya varılmıştır (Ayten vd., 2010; Çabuk vd., 2016). Karabük'e ait 1/5000 ve 1/2000, 1/1000 ve 1/500 ölçekli planlar ve "Kesin İmar Planı İzah Notu", 1948 yılında onaylanmıştır (Ayten vd., 2010; Çabuk vd., 2016). 1/5000 ölçekli imar planı incelendiğinde düzensiz yapılaşmaya ve Prost'un Yenişehir planına müdahaleler olduğu görülmektedir (Şekil 6). Kayabaşı ve Karşıyaka mahallerindeki gecekondu oluşumları yok sayılırken, Bayır Mahalle ve Yeşil Mahalle'deki plansız yapılar büyük oranda korunmuştur.

Şekil 5. 1946 Yılı Karabük Kenti:1/10000 Ölçekli Hâlihazır Harita

Kaynak: (Çabuk vd.,2016)

Karabük'ün imar planı hazırlanması ihalesi işi kapsamında Yüksek Mühendis Mimar Nezihe ve Pertev Taner ile anlaşmaya varılmıştır (Ayten vd., 2010; Çabuk vd., 2016). Karabük'e ait 1/5000 ve

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

1/2000, 1/1000 ve 1/500 ölçekli planlar ve “Kesin İmar Planı İzah Notu”, 1948 yılında onaylanmıştır (Ayten vd., 2010; Çabuk vd., 2016). 1/5000 ölçekli imar planı incelendiğinde düzensiz yapılaşmaya ve Prost’un Yenişehir planına müdahaleler olduğu görülmektedir (Şekil 6). Kayabaşı ve Karşıyaka mahallerindeki gecekondu oluşumları yok sayılırken, Bayır Mahalle ve Yeşil Mahalle’deki plansız yapılar büyük oranda korunmuştur.

Prost Planı’nın genel hatlarıyla korunduğu ama adalardaki her boşluğa KDÇF’nin yetki ve iradesi ile yeni konutlar, kreş, park, çocuk bahçesi ve misafirhane, stadyum eklendiği görülmektedir (Çabuk vd., 2016). Sinema ve eğitime ayrılan alanların bir kısmının konut iskâna açıldığı bilinmektedir. Yüzeyler ve Dereevler bölgesindeki konut adalarına 160 adet tek ve iki katlı bahçeli yapı ile 39 adet konut bloğu önerilmiştir (Çabuk vd., 2016). Bu konutlar, kentin büyüme potansiyeline bağlı olarak iki, üç ve dört odalı tipolojilerde tasarlanmış; her biri için 1/100 ölçeğinde plan, kesit ve görünüş çizimleri hazırlanmıştır (Çabuk vd., 2016).

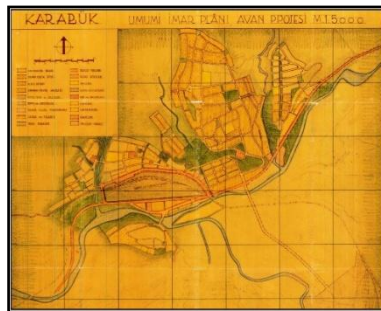
Plan özellikleri bakımından konut tasarımında geleneksel Safranbolu konutu örnek alınmıştır. Bahçeli konut tipolojisi plan düzleminde Prost Planı’nı çizgilerini taşıyada cephe biçimlenişi açısından Prost planına benzememektedir. Taner Planı’nda da “Bahçe Kent” konsepti devam ettirilmiş; ancak Yenişehir dışındaki bölgelerde kamulaştırma yapılmadığı için mevcut mülkiyet yapıları dikkate alınarak parselasyon yoluna gidilmiştir. Ayrıca, Yüzeyler’de bir ilkokul, Dereevler’de ise bir kreş, park, çocuk bahçesi ve haftalık pazar alanı tasarlanarak sosyal donatı alanları artırılmıştır (Çabuk vd., 2016).

Karabük’ün hızlı büyüme potansiyeli dikkate alınarak hazırlanan planda ileride bir kent merkezi ihtiyacı doğacağı düşünülmektedir. Kamu binaları, hükümet meydanı olarak geçen bölge etrafında toplanmışlardır. Teknik hizmet binaları Araç Çayı kıyısına yerleştirilmiştir. Plan tasarımında mevcut fabrika dışında bir sanayi alanı önerilmemiş olup zanaatkarlar için küçük sanayi alanı olarak istasyon bölgesinin kuzeyi önerilmektedir. Küçük ölçekli yanıcı içerikli sanayi alanlarının, Eskipazar yolu üzerinde kent dışı bir alana önerildiği, plan raporlarında görülmektedir (Çabuk vd., 2016).

Çabuk vd. (2016), Taner Planı’nda ulaşım şemasının oldukça rasyonel düzenlendiğini belirtmiştir. Planda taşıt yolları üç kademeli olarak düzenlenmiştir. Kaldırımlarda yapılan ağaçlandırma, 1/1000 ölçekli plan üzerinde işlenmiş; yaya yolları, kaldırımlar ve merdivenli yollar düşünülmüştür.

Taner (1948), ana kararlarına göre kentte, biri ulaşım ve aktarma diğeri ise kamusal merkez olan iki meydan tasarlamıştır. “İstasyon Meydanı” ulaşım ve aktarma meydanı olarak tasarlanmıştır. “Cumhuriyet ve Hükümet Meydanı”nın, kentin gelecekte bir ilçe merkezi olacağı öngörüsü ile kamu hizmet binalarınca çevrelenen ve anıt alanı için yer ayrılan bir meydan olduğu görülmektedir (Ayten vd., 2010; Çabuk vd., 2016). Yenişehir planında büyüme aksı, mahallenin ortasından geçen birbirini kesen iki aks iken Taner planında bu aksın Zonguldak- Kastamonu karayolu boyuna taşındığı görülmektedir.

Şekil 6. Nezihe- Pertev Taner Planı

Kaynak: (Çabuk vd., 2016)

Taner Planının büyüme aksı, Yenişehir Mahallesi'nin sağında ve solunda bulunan bölgelere göre Zonguldak- Kastamonu yoluna paralel bir akstadır. Taner Planı'nda kentin gelecekte bir ilçe merkezi olacağı öngörülerek resmi binalar İstasyon Caddesi üzerinde "Cumhuriyet ve Hükümet Meydanı" etrafında konumlandırılmıştır.

Plan kararlarında İstasyon ve İnönü caddeleri üzerinde "yol boyu ticaret" işlevi işlenmiş, mevcut hal yapısı genişletilmiş ve istasyon karşısına bir toptancı hali eklenmiştir. Fakat kentte bir ticaret bölgesi oluşturulmamıştır. Kentin Safranbolu ve Eskipazar istikametinden gelen giriş noktalarına birer han yeri tasarlanmıştır. Kentin coğrafi sınırlılıkları, konut bölgelerinin birbirinden kopuk parçalı bir doku oluşturmaya neden olmuştur. Bu nedenle parçalı konut yerleşimlerine özel birer çarşı alanı ayrılmıştır.

Taner Planı'nda fabrika içinde bulunan spor sahası, bu alana yeni endüstri binaları eklenmesi gerekçesiyle, Yenişehir Mahallesi içine taşınmıştır. İstasyon bölgesinde yakın olan konumlar, malzeme taşıma işleri olan işlevleri, bu bölgeye çekmiştir. Bölgede plansız konumlanmış kereste fabrikası ve yerel baskı, özel işletmeler olan demir çelik haddehanelerinin bu bölgede konumlanmasında etkili olmuştur.

1953 yılında ilçe statüsüne Kavuşan Karabük Belediyesinin sorumluluk alanı genişlemiştir. 50 yıllık bir vizyon ile yapılan Taner Planı, kentin hızlı nüfus artışına bağlı büyümesi ve yerel baskılar nedeniyle etkinliğini kaybetmiştir. 1962 yılında İller Bankası tarafından yeniden halihazır haritalar hazırlanması kararı alınmıştır (Çabuk vd., 2016).

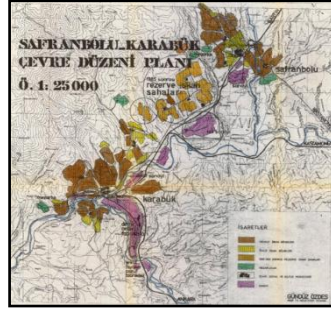
3.3. Gündüz Özdeş Karabük-Safranbolu Bütünleşik Planı-1968

1962 yılında İller Bankası tarafından, Karabük'ün son durumunu gösteren yeni halihazır haritaları yaptırılmıştır (Fındıkoğlu, 1963; Ayten vd., 2010). 1960'lı yılların modernizm eleştirileri, yerellik, ekoloji ve kültürel mirasın korunması gündemlerini canlandırmıştır.

1964 yılında ülkemizde altına imza attığı Venedik Tüzüğü ile tarihi ve kültürel miras niteliğinde olan alanlar koruma altına alınmıştır. Çabuk, vd. (2016), 1960 yılında Türkiye'de gerçekleşen ihtilal sonrası 'Planlama' her alanda önceliği aldığını, İmar ve İskân Bakanlığı bünyesinde Bölge Planlama Dairesi'nin kurulduğunu ve "Zonguldak Bölgesi Ön Planı" çalışmasının 1964 yılında yayınlandığı belirtmiştir. Bu süreçle paralel olarak Karabük'ün komşuluğunda bulunan Safranbolu, Prof. Dr. Gündüz Özdeş'in hazırladığı 1/25000 çevre düzeni planı sınırları içine dahil edilmiştir (Şekil 7).

Bu kapsamda Karabük ve Safranbolu'nun zaman içinde bütünleşmesi ve Karabük'ün Safranbolu yönüne doğru gelişmesi hedeflenmiştir. Karabük'ün 1/25000 ölçekli çevre düzeni planı, 1/5000 ölçekli nazım imar planları ve 1/1000 ölçekli uygulama imar planları Gündüz Özdeş tarafından hazırlanmıştır. Planın Karabük kısmı 1968 yılında tamamlanmıştır.

Safranbolu'nun sit sınırlarının belirlendiği bu planın oluşturduğu koruma vizyonu, ilerleyen yıllarda Safranbolu'nun UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilmesinin de temelini oluşturmuştur. Karabük Safranbolu bütünleşik planı aynı zamanda Karabük kentinin potansiyel büyüme aksının yönünü, Safranbolu'ya doğru çevirmiştir. Plan kararlarında, mevcut konut alanlarının imarı dondurulmuş, öneri konut alanları düşük yoğunluklu planlanmıştır. Öneri sanayi alanları, 100. Yıl Mahallesi hariç olacak şekilde uygulamaya geçirilmiştir.

Kaynak: (Çabuk vd., 2016)

Planlama süreci 1962 yılında hâlihazır haritanın hazırlatılması ile başlamıştır. 1969 yılında planın uygulamaya geçirilmesine kadar süren ara dönemde, yol ve yeşil alan olarak ayrılması planlanan alanlarda gecekondulaşma devam etmiştir. Bu nedenle Özdeş Planı uygulama kabiliyetini yitirmiştir (Çabuk, vd., 2016). Sonuç olarak Özdeş Planı'nın gereksinimleri karşılayamaması nedeniyle 1974 yılı sonrasında revizyon ihtiyacı gündeme gelmiştir.

3.4. Baran İdil Karabük Şehir Planı-1980

Gündüz Özdeş tarafından hazırlanan 1968 tarihli plan, dönemin kentsel ihtiyaçlarına yanıt vermekte yetersiz kalmış; özellikle planın uygulanabilirliğine dair sorunlar nedeniyle revizyona ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda, 1974 yılında İller Bankası, Karabük'ün yeni imar planının hazırlanması işini Yüksek Mühendis Mimar Baran İdil'e vermiştir. Hazırlanan revizyon planı, 1980 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Baran İdil Planı, “alan kısıtlılığı” nedeniyle genel hatlarıyla Özdeş Planı ile benzerlik göstermektedir. İdil (1980), hazırladığı raporunda plan kararlarının alternatifleri olduğu için kendi planını esnek olarak nitelendirmiştir. Plan raporunda Özdeş Planı'nda alt ve üst ölçekli plan kararları arasında bir bağlantı olmadığını vurgulamıştır. İki plan arasında benzerlikler kadar dikkat çekici farklar da bulunmaktadır. En temel farklardan biri, yoğunluğa göre bölgelenen alanların dağılımıdır. Özdeş Planı'nda kentsel gelişim, daha merkez odaklı bir strateji izlerken; İdil Planı'nda Safranbolu ve Yüzüncü Yıl Mahallesi çevresinin gelişimi öncelik kazanmıştır. Özdeş Planı'nda sanayi alanı olarak düşünülen, İdil Planı'nda konut alanı olarak değiştirilmiştir, (Şekil 8).

Şekil 8. Baran İdil Planı

Kaynak: (Çabuk et al. 2016)

Yüzüncü Yıl mahallesi yakınındaki “Yüksekokul Alanı” plana işlenmiştir. Böylelikle gelecekte kente bir üniversite kurulma ihtimali gündeme gelmiştir. Özdeş Planı'ndaki spor ve eğlence merkezlerinin yeri, İdil Planı'nda gelecekte üniversite olması beklenen alanların yakınına kaydırılmıştır. Özdeş Planı'nda mahalle ve semt ölçeğinde yetersiz olan sosyal donatılar, İdil Planı'nda yeniden

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

düzenlenmiştir. Özdeş planın açıkları arasında planlanmayan konuların yönetmeliklerce düzenlenmesi varken, İdil planı yapılaşma kotlarına kadar değinerek plan kısıtlarını artıran plan notları düşmüştür. Özdeş planında kadastral durum göz ardı edilmiş olup, gelişme alanlarının gelecekte düzenlenmek üzere bırakıldığı görülmektedir, İdil planı kadastral mülkiyetleri dikkate alarak plan sınırının tamamını imar sınırları içine almıştır.

3.5. Karabük Planlama Sürecinin Tarihsel Açıdan Değerlendirmesi

Bir endüstri kenti olarak kurulan Karabük'ün şehir planlaması, şehircilik ekolünün dört önemli ismi tarafından, dört farklı dönemde yapılmıştır. Tarihsel süreçte meydana gelen önemli kırılmalar şehir planlama yaklaşımını etkilemiştir. Karabük kentin farklı dönemlerde yapılan şehir planlarının biçimselliği de tarihi kırılmalardan etkilenmiştir. Çalışmada, Karabük'ün Avrupa ve Amerika ile paralellik gösteren planlama süreci; dört farklı dönem etkisi ile yapılan şehir planları, tasarım üslubu ve plan kararları bakımından deşifre edilmiştir. Savaştan çıkmış genç Cumhuriyet ülkesi Türkiye'de modern şehirleşmeye önem verilmiştir. Karabük'ün geçirdiği planlama süreci ülkemizin batılı örnekler gibi modernize olmasını hedefleyen bir vizyonun eseridir. Bu nedenle Karabük Türk şehircilik tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle kentin kuruluşundan itibaren şehir planlaması önemsenmiştir.

Modern şehircilik ekolu temsilcilerinden biri olan, ünlü Şehirci Mimar Henri Prost, 1938 yılında, Yenişehir Mahallesi planını hazırlamıştır. Planda modern üslup, ütöpik bir yaklaşım ile benimsenmiştir. 5000 kişi kapasiteli bir yerleşke olarak tasarlanan mahalle içerisinde ihtiyaç duyulan bütün işlevler bulunmaktadır. Konut dağılımları statü ayrımlarına dikkat edilerek yapılmıştır. Planın bütüncül yaklaşımı bir ütopya niteliğinde olduğundan bu ayrışma, yoğun rekreasyon alanları ve sosyal donatıların akılcı ve estetik dağılımı gibi özel dokunuşlar nedeniyle hissedilmemektedir. Henri Prost'un hazırladığı Yenişehir Planı, aynı dönemde Avrupa ve Amerika'da fordizm etkisi ile yaygınlaşan ütöpik banliyöleşme, uydu kent ve bahçe- şehir örneklerinin ustaca harmanlandığı bir örnektir.

Prost Planı mahalle ölçeğinde tasarlanmış bir öneridir. Tasarım alanı önceden kamulaştırıldığından plan kararları kendi içinde tutarlıdır. Fakat bu örnek model kent geneline yayılmamıştır. Kentte artan gecekondulaşma sorunu yeni bir plan yapılmasını gündeme getirmiştir. Öncelikle mevcut doku halihazır haritalarda tespit edilmiştir. Nezihe ve Pertev Taner tarafından Karabük'ün alt ve üst ölçeklerde planları hazırlanmıştır. Kentin büyüme aksları üst ölçeklerde tayin edilirken, 1/100 gibi alt ölçeklerde konut önerileri de getirilmiştir. Taner Planında, kısmen Prost Planı sürdürülmeye çalışmada gerek coğrafi sınırlılıklar gerekse mülkiyet koşulları bu durum karşısında bir engel teşkil etmiştir. Taner planı hazırlandığı dönemde eş zamanlı olarak Avrupa gündeminde olan Atina Anlaşması ile modern planlamanın ilkeleri belirlenmiştir. Bu bakımdan Taner Planı, genel hatları ile modern planlama ilkelerini benimsemektedir. Plan kentsel büyüme hızı karşısında yetersiz kaldığından yeni bir planlama ihtiyacı doğmuştur.

1968 yılında yürürlüğe giren Gündüz Özdeş Planı, Karabük ve Safranbolu'yu birleştiren bir plandır. Karabük'ün büyüme aksını Safranbolu yönüne çevirmiştir. 1960'lı yıllarda dünya gündemine hakim düşünce modern dönem eleştirilerini içermektedir. Endüstrileşme etkisi ile yaşanmaz hale gelen kentlerin sorunlarına çözümler, toplum için insani şartlar sağlayacak mekânsal düzenlemeler tartışılmaktadır. 1964 yılında Venedik Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesi, tüzük altında imzası olan ülkemizi de etkilemiştir. Özdeş Planı Safranbolu'nun korunması bağlamında bu tüzüğün ilkelerini benimsemiştir. Genel hatları ile modern üslup benimsenen planda, konut alanlarının yoğunluğunun düşürülmesi, imarlı alanların imarının durdurulması, yeşil alanlara ve rekreasyon alanlarına yer vermesi bakımından dönemin ekolojik kaygılarını taşımaktadır. Taner Planı ile benzer şekilde plan kararının alınması ve uygulanması sırasında geçen süreçte kent, kontrolsüz büyümeyle devam etmiştir. Özdeş Planında

yeşil alan olarak tasarlanan alanlarda gecekondulaşmaya bağlı çarpık kentleşme olması planın uygulanabilirliğini sınırlandırmıştır. Böylelikle tekrardan bir revizyon yapılması gerekmiştir.

1980 yılında Baran İdil tarafından hazırlanan revizyon planı da dünya gündemi ile eş zamanlılık göstermektedir. 1970'lerin sonunda başlayan ekonomik durgunluk ve enerji krizleri, Avrupa ülkelerinde ekonomik yapıyı ve kent altyapılarını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Sanayileşmeden hizmet sektörüne geçiş ve küreselleşme, kentlerin ekonomik fonksiyonlarını değiştirmiş, yeni ekonomi odaklı planlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllarda Avrupa'da kent planlaması, ekonomik krizler, sosyal sorunlar, çevresel bilinç ve yeni planlama yaklaşımlarıyla şekillendi. Bu dönemde, sürdürülebilir, katılımcı ve bütünsel kent planlaması kavramları önemli hale geldi. Kent planlamasında geleneksel tekniklerin yanı sıra, ekolojik planlama ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri gelişti. Çevre duyarlılığı ve yeşil alanların korunması ilkelerini vurguladı. Bu bağlamda İdil Planı, esnek tasarım anlayışı ile dünya gündemi ile paralel bir çizgidedir.

Yapılan çalışmada, Karabük kent planlama süreci dünyada kent planlama anlayışını etkileyen tarihsel süreçle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın özeti Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kentsel Tasarımda Endüstri Devrimi Etkisi ile Dünya ve Karabükte Gerçekleşen Değişimin İzleri

Kronolojik Kırılma	Kentsel Mekânda Uluslararası Ölçekte Meydana Gelen Değişim	Kentsel Mekânda Karabük Ölçeğinde Meydana Gelen Değişim
19. yüzyıl Endüstri Devrimi ve Fordizm	*Artan endüstrileşme ile yoğun göç alan şehirler yetersiz alt yapı nedeniyle yaşanmaz hale gelmiştir. *Bu dönem Avrupa ve Amerika'da kentten kaçış etkisi hakimdir. *Uydu kentler, banliyöler kıra özlemi gideren, sağlıklı, güvenli, eşitlikçi bir yaşam anlayışı sunmaktadır. *Deneyisel ütöpik modeller ile ideal kent yaşamı hayali deneyimlenmektedir.	*1934 KDFÇ kurulması *1938 Henri Prost ile kentleşmeye dair ilk yerleşim planı *Plan ütöpik özellikler taşımaktadır.
Atina Anlaşması 1941	Modern Planlama standartları oluşturulmuştur.	*1948 Nezihe-Pertev Taner Planı *Modern üslup benimsenmiştir.
Venedik Tüzüğü 1964	*Venedik Tüzüğü, yerel halkın ve yerel yönetimlerin demokratik haklarını güvence altına alır. Bu, korumacı yaklaşımın temelini oluşturur; çünkü yerel değerler, haklar ve özgürlükler korunmalıdır. *Tüzük, sürdürülebilir kalkınma ve doğal/ kültürel varlıkların korunmasını destekler.	1968 Gündüz Özdeş Planı *Bütünleşik Karabük Safranbolu Çevre Düzeni Planı Hazırlanmıştır. *Modern üslup ve korumacı yaklaşım bir arada benimsenmiştir.

	*Doğal çevre ve yerel değerlerin “korunması” anlamında korumacı yaklaşım benimsenmiştir.	*Safranbolunun yerel değerlerini koruma altına alan sınırlar belirlenmiştir.
Avrupa Kentsel Şartı 1992	*Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından 1992’de kabul edilmiştir. *Yerel yönetimlere kent planlaması ve yönetiminde rehberlik ederek, sürdürülebilir, demokratik ve uyumlu bir kentsel toplum oluşturmayı amaçlar.	1980 Baran İdil Planı *Alternatifler barındıran esnek planlama yapılmıştır. *Plan onay süreçleri yerel yönetime geçmiştir.

3.5. Karabük Planlama Sürecinin Heterotopya Bağlamında Değerlendirmesi

1930’lı yıllarda ıssız bir coğrafyada kurulan demir çelik fabrikası, bu bölgede bir endüstri kenti kurulmasına neden olmuştur. Fabrikanın sürdürülebilirliği için ilk etapta, Fordist üretim ilkelerine göre, fabrika çalışanlarının konfor alanı sağlanmıştır. Fabrika için modern dönem şehir planlama anlayışına örnek bir plan şemasına sahip, lojman yerleşkesi tasarımı yapılmıştır. Karabük kentinin tarihselliği kentteki bu ütöpik lojman yerleşkesi ile önem kazanmaktadır. Kentin planlaması ve planların uygulaması, kentte olan göç hızının gerisinde kalmıştır. Plansız alanlarda ortaya çıkan oluşumlar, planlı alanlardaki karmaşa, kentin katmanlı tipolojisi, heterotopya açısından araştırılmış ve Tablo 2’de özetlenerek gösterilmiştir.

Modelin benimsediği üslup bahçe-kent ekolünün devamı niteliğindedir. Henri Prost tarafından hazırlanan Yenişehir Mahallesi Planı, sınırlı bir alan için düzenlenmiş, kentin gelecekteki büyümesini esas alan bir plan niteliğinde olmadığından 1939–1948 yılları arasında kentin sınırları içersinde, fabrikanın çekim etkisi ile plansız konut dokuları ortaya çıkmıştır. Çoğunluğunu işçi kesimin oluşturduğu bu plansız doku bir heterotopya niteliğindedir.

Göçlerle birlikte artan sağlıksız yaşam koşullarını düzeltmek ve endüstriyel saçaklanma etkisi ile kentin gelişim bölgelerinde oluşacak kent dokularının biçimlenişini belirlemek bu planın öncelikli hedefi olmuştur. Yenişehir Mahallesi’nde örnek bir yerleşim alanı kurulmasına rağmen endüstrinin çekim etkisi, gecekondulaşma sonucu çarpık kentleşmenin belediye sınırları içinde hızla artmasına neden olmuştur. Nezihe- Pertev Taner planı endüstrinin çekim etkisi ile ortaya çıkan sorunlara bir çözüm arayışı olarak hazırlanmıştır.

Tablo 2. Foucault’nun Genişletilmiş Heterotopya Örneklem Alanının Karabük Kentinde Analizi

Tip	Özellikler	Heterotopya Örneklem Alanı	Genişletilmiş Güncel Örneklem Alanı	Karabükteki Örnekler
Kriz Heterotopyaları	*Medikal geçiş evresi mekânlarıdır. *Coğrafi bağlamı yoktur.	Kışla Manastır Yatılı okul	Rehabilitasyon Merkezleri	*Yenişehir Mahallesi’ndeki Huzur Evi

	*Her yüzyıla kolay uyumlanır.	Huzur Evi		
Sapma Heterotopyaları	*Normlara uymayanların kapatıldığı mekânlardır. *Kontrole tabi mekânlardır. Kişiyi toplumdan izole eder. *Toplumsal davranışlara ve inanışlara göre değişkenlik gösterir. *Zamanın dönüşümüyle paralel dönüşüm gösterir. *Birbiri ile çelişkili durumları yan yana getirebilir.	Hapishane Akıl hastanesi	Kapalı Konut Soylulaştırma Azınlık Mahalleleri Getto	*Bölgesel göçlerle gelen işçiler ve ailelerin düzensiz bir biçimde, plansız alanlarda oluşturduğu mahalle dokuları *Bayır Mahallesi *Hürriyet Mahallesi
Yan yanalık	*İşlevsel veya anlamsal bakımdan birbiri ile uyumsuz mekânlardır. *Bir mekânın içinde birden fazla mekânsallık barındırabili.	Tiyatro Sinema Acem Bahçe	Kentsel Düğüm Noktaları Azınlık Mahallesi	*Bayır Mahallesi *Hürriyet Mahallesi *Yenişehir Sineması
Zaman Biriktiren Heterokroniler	*İçerikleri çeşitli zaman dilimine ait bilgi aktaran mekânlardır. Tarihin katmanlaşmasını, bir arada tutulmasını ve sunulmasını sağlayan mekânlardır.	Kütüphane Müze	Palimpsest	*Yenişehir Mahallesi
Geçici Heterokroniler	*Belirli bir zamanda geçici işleve sahip mekânlardır. İşlevi yerine getirdikten sonra kentsel boşluğa dönüşürler.	Fuar Panayır Tatil Köyü	Kamp Alanı Pazar Yeri Konser Alanları	*Alışveriş ve ticaretin yapıldığı geçici alanları *Araç Çayı kıyısına kurulan sezonluk panayır alanı
Kapalı veya Kontrollü Giriş Çıkış Yapılan Heterotopyalar	*İzinli, kontrole ve kurala tabii giriş çıkış yapılır. Sınırlı giriş çıkış yapılan mekânlardır.	Hapishane Kışla Sauma Hamam İbadethane	Çatışma Mekânları Meydan Cadde Sokak Park Kapalı Konut Siteleri	*Kentten en yoğun kullanımı meydana ve ticaret aklarını bulunduran bölgeler *Bayır Mahallesi *Hürriyet Mahallesi

Girişin Yanılsama Olduğu Geçici Heterotopyalar	*Giriş yapılan ama aidiyet hissedilmeyen mekânlardır.	Motel Konukevi	Oteller Tatil Köyleri	*Yenişehir Mahallesi'ne sonradan eklenen misafirhane ve otel
İlüzyon Heterotopyaları	*Gerçekliğin yitirildiği yanılsama yaratan mekânlardır.	Gemi Genelev	Tema Parklar	*Bayır Mahallesi ve İstasyon bölgesindeki ticaret alanları arasında kalan eğlence mekânları
Başka Heterotopyaları	*Bulunduğu bağlama göre düzenli ve o bağlamdan kopuk yerlerdir.	Koloniler	*Kentsel Dönüşüm, canlandırma ve soylulaştırma bölgeleri	*Kentsel dönüşüm bağlamında Bayır Mahalle ve Hürriyet Mahallesi

Karabük planlama sürecinde ortaya çıkan heterotopik oluşumlar Foucault'nun altı ilkesi ve literatürdeki güncel örnekler açısından değerlendirilmiştir. Yapılan analiz aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir.

Taner Planı'nda, Prost Planı'ndaki bahçe-şehir yaklaşımı sürdürülmüş fakat konut alanlarında parselasyon yapılmıştır. Plansız alanlardaki gecekondu oluşumları büyük ölçüde yok sayılmıştır. Taner Planı genel hatları ile kentsel müdahaleyi sağlamış olsada işlevsel dağılım kendiliğinden oluşan doku yüzünden tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. İstasyon bölgesinde plansız konumlanan kereste fabrikası, bu bölgenin zorunlu olarak, küçük ölçekli endüstri yapıları için, imara açılmasına neden olmuştur. Fakat kentin bu bölümü aynı zamanda ticaret aksının devamında ve bu aksla güçlü bir ilişki kurmaktadır. Bu bölgedeki boş alanların yerel baskılar da dikkate alınarak endüstri işlevleri ile değerlendirilmesi başka bir heterotopya oluşumuna neden olmuştur.

Taner Planı'nda farklı işlevlerde parçalı iki meydan düşünülmüştür. Bu nedenle kentin bütüncül bir merkezi yoktur. Planda ticaret işlevleri kentin belirli bir bölgesinde konumlanmamıştır. Mevcut caddeler ticaret aksı olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Kentin merkez ihtiyacı ve ticaret bölgesinin olmayışı planın zayıf yönlerini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımlar nedeniyle ilerleyen süreçte kamu yapıları dağınık yerleştirilmiş, güçlü bir kent meydanının biçimsel etkisi ile oluşması beklenen kent kimliği oluşmamıştır. Ticaret için özel bir bölge seçilmemiş ve ticaret işlevleri de kendi içinde sınıflandırılmamıştır. Ticaret aksı olarak kullanılan caddelerin yoğunluğu artırmıştır. Bu bölgelerdeki işlev karmaşası ve yoğunluk heterotopya oluşumlarını artırmıştır.

Özdeş Planı Karabük'ün potansiyellerini öne çıkarmayı hedeflemiştir. Karabük'ün büyüme yönünü Safranbolu'ya çevirmiştir. Safranbolu'nun korunmasına önem vermiştir. Konut alanlarındaki yoğunlukların azaltılmasını önermiştir, yeşil alanları artırmıştır. Çay kıyılarının rekreatif kullanımı, spor alanlarının bu bölgelerde konumlandırılması gibi plan kararları, ekolojik kaygıları olan bir plan olduğunu göstermektedir. Plan kentin çarpık yapılaşmış altlığının üzerine uygulandığı için bu bölgelerin yıkımı ve yeniden yapımı büyük bütçeler gerektireceğinden, yerinde uygulanamamıştır. Bu bölgelerin heterotopya durumu artmaya devam etmiştir.

İdil Planı, Özdeş Planı'nın statik bir plan olması ve kadastral durumu dikkate alınması gerekçeleriyle tasarlanmıştır. Bu planda Safranbolu ve 100. Yıl mahallesi ve çevresine önem verilmiştir. Plan kararları alternatifli olduğundan esnek ve dinamik bir yapıya sahiptir. Planda rakamsal değerler her açıdan yüksek tutulmuştur. Tüm bunlara rağmen İdil Planı da kentin artan nüfusu ile gerçekleşen

büyümeyi kontrol altına almakta yetersiz kalmıştır. Özdeş Planı ve Taner Planı'nda olduğu gibi halihazır althıklardaki gecekondü yapılaşmasına dokunulmamıştır. Bu bölgeler heterotopya özelliğini korumuştur.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Erken dönem modern şehir plancıları, ideal kent planının merkezine, kapitalist sistemin enstürmanı olan mekânları ve onlarla ilişkili kentsel pratikleri yerleştirmektedir. Kent merkezlerine yerleştirilen endüstri mekân pratikleri saçaklanma etkisi ile çeperlerinde konumlanan konut alanları oluşturmaktadır. Endüstrinin çekim etkisi kentlerin büyümesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu büyüme kentlerin yaşanabilir yerler olmasını giderek zorlaştırmıştır. 19. yüzyıl endüstri odaklı yerleşkelerin kurulması ön plana çıkmıştır. Bu yerleşkeler büyüyerek endüstri kentlerini oluşturmuştur. 1940' lı yıllarda Avrupa şehirleri endüstrileşmenin etkisi ile kimliklerini kaybederken, kentsel sorunların artması, insanların kent dışına taşındığı ütopya önermelerini ortaya çıkarmaktadır. Mevcut şehirlerin yoğunluk yükünün seyreltilmesi için banliyöler, uydu kentler, bahçe kentler gibi tasarım önermeleri geliştirilmiştir. Bu ütopya önerileri, mekânsal bölgelemesi kendi içlerinde yapılmış olan ve ana kentten uzak konumlanan yerleşkelerdir. Fordizim'in etkisi ile bu kentlere ulaşım kolaylıkla sağlanmaktadır. Ana kentle ulaşımın tren ya da kara yolu ile sağlandığı bu modüller, saçaklanma etkisiyle zamanla ana kentle birleşmektedir. 1960'lar, modernizme karşı eleştirilerin arttığı bir dönemdir. Bu dönem post-endüstriyel ve post-modern dönem olarak bilinmektedir. Modern üslubun kentsel plan tipolojileri üzerindeki etkinliği giderek azalmaktadır. Hümanist söylemler, yaşam hakları, özgürlükler, eşitlik, adalet, kimlik, aidiyet, kirlilik, çevre sorunları gibi konular gündemde etkin bir biçimde tartışılmaktadır.

Modernizm ve Bauhaus ilkeleri ile konut alanlarının kent merkezinin dışına taşınmasını hedefleyen ütopyaların, kentin saçaklanarak büyümesine neden olmuştur. Bu ütopyalar bir çözüm aracı olma özelliğini yitirmiştir. 1960'ların tartışma konularına ortak çözüm kenti giderek yok eden endüstri alanlarının kent merkezlerinden uzaklaştırılmasıdır. Bu büyük deplase hamlesi kentin yeniden bölgenemesinin önünü açmıştır. Kentsel boşluklar bir süre atıl kalsa da bu bölgeler zamanla dönüşüm geçirmiştir. Bu bölgelerde kenti canlandıracak tasarımlar yapılması hedeflenmiştir. Bu dönem kentsel krizlerin kentten kaçarak değil kentin içinde çözüldüğü bir dönemdir. Teknolojinin hızlı yükselişi fütürist ütopyaların üretilmesinin önünü açmaktadır. Tarihi mirasın korunması, ekolojik dengenin bozulmaması gibi söylemler, bu dönemin en önemli söylemleridir. Kentin doğal dokusu ve yapılı çevrenin silüetinin korunması, önemli dönemleri temsil eden yapıların ve dokuların korunması hedeflenmiştir. Kentlerin çarpık kentleşen bölgelerinin temizlenmesi, dönüşüme girmesi, bazı yapıların yeniden işlevlendirilmesi yoluyla kentsel mekânlara müdahalle yapılması önerilmiştir. Ütopyalar, kelime anlamından da anlaşılacağı üzere hayali yerlerdir. Ütopya tasarım önermeleri ise birer kent modeli kurgusudur. Bu nedenle ütopya tasarımlarının pek çoğu tasarıda kalmıştır. İçlerinden bazıları hayata geçirilse de ütopyaların tasarımsal sınırlılıkları büyüyerek yaygınlaşmalarının önünde engel olmuştur.

19. yüzyıl, endüstri devriminin dinamikleri ile kontrolsüzce kentleşme gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısı bu sorunlara çözüm olarak kentten uzaklaşma fikri önem kazanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında kentsel sorunlar, kentlerin içinde alınan tedbirlerle çözülmeye çalışılmıştır. 21. yüzyıl ise 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan teknoloji hamlelerinin hızla gelişmesi ile şekillenmektedir. Bilgisayar teknolojileri, internetin bulunması ve yaygınlaşması, cep telefonu teknolojileri, nano teknolojiler, yapay zeka gibi kavramlar 21. yüzyılın sinerjisini oluşturmaktadır. Bu sinerji beraberinde hakikat arayışını getirmiştir. İçinde yaşadığımız yüzyıl günümüze değin koyulmuş bütün kuralların haliyle de bütün mekânların da sorgulandığı bir dönemdir. 21. yüzyılın ütopya arayışı çağın sorunları ile şekillenmektedir. Kirlilik, kıtlık, savaşlar, bölgesel göçler, afetler görünen en önemli sorunlardır. 19. yüzyılın sosyalist ütöplastleri için özgürlük, adalet ve eşit şartların sağlanması tartışılırken; 21. yüzyıl dünyası salgınların, savaşların, ekonomik krizlerin etkisinde nasıl hayatta kalınır sorusu tartışılmaktadır.

19. ve 20. yüzyılda mekânın zamansallığı ve anlamsallığı tartışılırken, modernitenin mekânın anlam derinliğini eriterek soyutlaştırdığı kanısı ortaya çıkmıştır. Yeni anlam arayışları ile post-modernizm ortaya çıkmıştır. Modernite, gerek mimari gerek şehircilik bağlamında mekânı işlevsellikle ön planda tutmuştur. Bu durum bireyin topluluktan koparak yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Oysa insan doğası gereği etkileşimde olması gereken bir canlıdır. İşlevlerin kusursuz işlediği bir dünyada gündelik yaşam her ne kadar kolay olsada oldukça sıkıcıdır. Hümanist söylemlerle gündelik hayata sızan modernizmin kuralcı yapısı postmodern süreçte tartışılmıştır.

Mimari ve şehircilikte, 1960'lı yıllarda başlayan eleştiriler ve teknolojik gelişmelerden etkilenmiştir. Modernitenin kalıplaşmış ilkeleri ve bilinen asal geometrik formlara sadık tasarım anlayışı yerini; kalıplaşmış düzen ve yapısından uzak, geleneksel geometrik kuralların dışına çıkan, düzensizlik ve organiklikle ilgilenen ve çeşitli bilgisayar programları aracılığı ile kolaylıkla modellenen amorf geometrilere bırakmıştır. 21. yüzyılda, uzak dünya kavramı giderek yok eden internet, erişimi sınırsız kılmış, gündelik hayata gerçek olmayan anlamına gelen “sanal” kavramı, yerleştirmiştir. Hizmet sektörü internet ile yön değiştirmiştir. Yapay zeka araçları düşünen insan modelinin yerine geçmektedir. Bilinen üretim ve tüketim pratiklerini değiştirmektedir. Bilinen mekân anlayışı, ekonomik, sosyal, politik etkiler ile dönüşmektedir. Bu değişim kentleşme anlayışına da yansımaktadır. Kentsel mekân pratiklerinde meydana gelen değişimler ideal kent ne olmalı sorusunu her daim gündemde tutmaktadır.

Her dönem ortaya çıkan ütopylar kentlerin sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı her ne kadar 1980'lerden sonra güncel literatüre girmiş olsa da kentsel krizlerin çözüm arayışı olarak ortaya çıkan ütopylar, kentsel sürdürülebilirliği sağlamak konusunda deneysel birer alan oluşturmaktadır.

Heterotopya kavramı, Foucault'nun altı ilkesi ve güncel literatür örnekleri aracılığı ile araştırıldığında, kavramın katmanlı yapısı ortaya çıkmaktadır. Heterotopya kavramını ötekinin, farklı olanın mekânı olarak tanımlamak, kavramın anlamsal derinliğini sığlaştırmaktadır. Foucault'nun heterotopya tanımlamasındaki örnekler üzerinden ele alındığında kavramın üç temel olgu ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Heterotopya kavramını ortaya çıkaran ilk olgu, heterotopyaların kendiliğinden var olmasıdır. Bu heterotopya türü; öteki, farklı, azınlık, dışlanmış olarak tabir edilenlerin tek başlarına ya da türdeşleri ile birleşerek oluşturduğu mekânsallıktır. Bu mekânsallık, topluluğun normlarına uymayanların, topluluk içinde kendine yer tayin etme biçimidir.

Heterotopya kavramını ortaya çıkaran ikinci olgu, kapitalist sistemin sürdürülebilirliği için normlar çerçevesinde modernizm eliyle üretilmiş heterotopyalardır. Bu heterotopyalara örnek olarak hapishaneler, müzeler, tatil köyleri, gibi örnekler verilebilir. Bu örneklerin birbiri ile ilişkisi olmasa da mekânsal bakımdan tüketim toplumunun kuralcı yapısını korumak için üretilmişlerdir.

Heterotopya kavramını ortaya çıkaran üçüncü olgu zamanın ruhuna göre işlevini yitiren anlamların/mekânların yerini alan/dolduran heterotopyalardır. Bu heterotopya oluşumları da kentsel sürdürülebilirlik için önemli rol oynamaktadır. Bir kentte işlevini yitirmiş bir mekânın yerine getirilen bir başka işlevsel mekân kentin sürdürülebilirliğini sağlarken, heterotopya olması da kaçınılmazdır.

Bu bağlamda, ortaya çıkış biçimi açısından değerlendirilen heterotopyaların ortaya çıkışındaki olgulardan ikisi kentsel mekânı doğrudan etkilemektedir. Modernite eliyle ya da işlev değişikliği gibi nedenlerle ortaya çıkan heterotopyalar sürdürülebilir kentleşme bağlamında oldukça büyük öneme sahiptir.

Çok katmanlı bir kavram olan heterotopya, zaman-mekân bağlamında; kentsel büyüme sonucu sürekli değişen kent planlarında da ortaya çıkmaktadır. Kavram kentsel mekânda; yan yanalığın,

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

aradalığın, üst üsteliğin mekânı olarak ortaya çıkmaktadır. Yan yanalık, aradalık, üst üstelik gibi kavramlar, fiziki mekân tarifi yapmanın yanı sıra zamansallıkta bildirmektedir. Tarihsel kırılmalar sonucu değişim gösteren kentsel plan tipolojilerinde bu durumlar gözlemlenebilmektedir. Tarihsel süreçte katmanlaşan plan tipolojileri, mekânların, yan yana, üst üste, arada kalması gibi durumlarla palimpsest özelliği göstermektedir.

20. yüzyılın başında Cumhuriyet ile tanışan Türkiye’de, Sümerbank ve İller bankası kalkınma projeleri geliştirerek batılı endüstrileşme ve modernizasyon hareketine dahil olmuştur. Sümerbank yatırımları aracılığı ile bir köy yerleşimi olan Karabük’te kurulan KDÇF, önemli bir bölgesel kalkınma hamlesidir. Başlangıçta, barınma alanları prefabrik konutlarda karşılanan fabrikanın, sürdürülebilirliği için 1938 yılında bahçe- şehir ekolünü temsil eden Şehirci Henri Prost davet edilmiştir. Henri Prost tarafından, lojmanlar için kamulaştırılan alana, bahçe- şehir tarzında ütöpik bir yerleşke tasarlanmıştır. Yerleşkenin, modern üsluptaki tasarımının ilerleyen dönemde kentin gelişme ve büyümesinde, bir rol model olması beklenmiştir.

Mülkiyet hakları, kamulaştırma ve coğrafi sınırlılıklar gibi negatif etmenler Prost Planının sürdürülebilir olmasının önünde engel olmuştur. Fabrikanın çekim merkezi olması nedeniyle hızla artan nüfusun barınma ve lojman ihtiyacı konusunda yerleşkenin yetersiz kalması, fabrika çeperlerinden yayılan gecekondu alanları ile çarpık kentleşmeye neden olmuştur.

Karabük coğrafi olarak yüksek yamaçlarla çevrili bir bölgedir. Kentin konut dokusu bu yamaçlara dağınık biçimde yerleşmektedir. Yamaçlar arasındaki derin vadiler konut alanlarının bütünleşmesini engellemektedir. Yamaçlarla çevrili şehrin dik eğimli arazisi yapılaşmayı zorlaştırmaktadır. Kentin içinden geçen ve kentin beklenen büyüme aksına paralel giden Araç Çayı, coğrafi bir sınır oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu çay taşkın riski nedeni ile yapılaşma için de sınır oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen endüstri kenti Karabük’ün planlama süreci dört dönemden oluşmaktadır. Bu dönemlerde batıda şehircilik anlamında gerçekleşen değişimlere paralel olarak planlama yapılmıştır. Fordizm etkisi ile ortaya çıkan banliyö ve uydu kent kültürünün etkisi, Karabük ölçeğinde kentin kuruluş aşamasında deneysel bir model olarak görülmektedir. Demir Çelik Fabrikası için mahalle ölçeğinde Henri Prost tarafından tasarlanan lojman yerleşkesi, Türkiye ölçeğinde önemli bir örnektir. Bu yerleşke 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve 20. yüzyılın ilk yarısında etkili olan bahçe-şehir yaklaşımını temsil eden bir modeldir. Yerleşkenin tasarımında modern üslup benimsenmiştir. Bahçe-şehir yaklaşımı ile alçak katlı, ekolojik, sağlıklı, yeşile doygun bir tasarım olmasını sağlamıştır. Tarihsel açıdan Yenişehir Mahallesi’nin tasarımı Karabük’te ilk kentsel oluşumun izini oluşturmaktadır. Yenişehir mahallesi kendi içinde bir ütopya’dır.

Demir çelik fabrikasının çekim potansiyeli ile Karabük kenti yoğun göç almıştır. Lojman yerleşkesi sınırlı bir alanda, 5000 kişi kapasiteli olarak tasarlandığından, kente göçle gelenlerin barınma sorununu çözmekte yetersiz kalmıştır. Mahalle çeperleri, kentin tren istasyonuna yakın bölgeler ve kentin içinden geçen çayın kenarındaki alanlar hızla gecekondu bölgelerine dönüşmüştür. Bu gecekondu yerleşimleri; Yenişehir Mahallesi’nin tutarlı, ütöpik tasarımı karşısında, bir heterotopya oluşturmaktadır. Hızlı nüfus artışı kentin 1941 yılında belediye statüsüne kavuşmasını sağlamıştır. Gecekondulaşmanın durdurulması için ilk tedbir bu dönemde alınmıştır. Kentteki bozuk dokuların tespit edilerek halihazır haritalara işlenmesi ve bundan sonra da kentin büyümesini öngören bir kent planı tasarısı için Nezihe ve Taner Pertev çifti görevlendirilmiştir.

Taner Planı olarak adlandırılan bu dönemde, Prost Planının izleri takip edilmeye çalışılmış fakat mülkiyet hakkı gibi nedenler ile imar düzenlemeleri parsel bazında yapılmak zorunda kalmıştır. Taner Planı’nda ‘İstasyon Meydanı’ ve ‘Cumhuriyet ve Hükümet Meydanı’ şeklinde iki meydan tasarımı

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

olması belirgin bir kent merkezi olmasının önüne geçmiştir. Kentsel doku içerisindeki güçlü akslar ticaret aksı olarak tayin edilmiş, kente özgü bir ticaret bölgesi planlanmamıştır. Güçlü akslar üzerindeki konumlanan ticaret işlevleri, bu akslar üzerinde yoğunluğu artırarak, karmaşık bir doku oluşturmuştur. Bu bölgelerdeki düzensiz ticaret alanı dağılımı bir heterotopya oluşturmaktadır. Kent meydanı olarak tasarlanan bölgede kentin gelecek vizyonuna göre yeteri kadar kamu binası önerilmemesi ilerde kamu binalarının kent içinde farklı alanlara dağılmasına neden olmuştur. Bu durum da bir heterotopya oluşturmıştır. Göç yolu ile gelen işçilerin kendi imkanları ile oluşturdukları yerleşim alanları çarpık kentleşme bağlamında bir heterotopyadır. Fakat bu heterotopyalar fabrikanın sürdürülebilirliği için önem arz etmektedir. Lojmanların yetersizliği nedeniyle kalacak yeri olmayacak işçilerin barınma sorunlarını kendi imkânları ile çözmeleri istenilen bir durum olmasa da fabrikanın devamlılığı açısından bu heterotopik oluşumlara göz yumulduğu görülmektedir. Taner Planı, kentin büyüme hızı karşısında 10 yıl içinde geçerliliğini yitirmiştir.

1968 yılında kabul edilen Gündüz Özdeş Planı, Karabük ve Safranbolu'yu birleştiren ve Karabük'ün büyüme yönünü Safranbolu'ya çeviren bir plandır. Bu plan, 1960'larda dünya genelinde hakim olan modern kent eleştirilerini yansıtarak, hızlı sanayileşmenin kentler üzerindeki olumsuz etkilerine çözüm aramayı amaçlamıştır. 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'nün ilkelerine uygun hareket edilerek, Safranbolu'nun korunması ön planda tutulmuştur. Plan, modern mimari tarzı benimsemekle birlikte ekolojik unsurlar da taşımaktadır. Konut alanlarındaki yoğunluğun azaltılması önerilmiş, yeşil alanlar artırılmıştır. Özdeş Planı Karabük'ün potansiyellerini öne çıkarmayı hedeflemiştir. Plan; kentin çarpık yapılaşan altlığının üzerine uygulandığından, planda ayrılan bölgelerde de çarpık yapılaşma devam ettiğinden, yerinde uygulanamamış ve planda tekrar revizyon gerekmiştir. Çarpık kentleşen bölgelerin heterotopya durumu artmaya devam etmiştir.

Özdeş Planı'nın esnek olmayan katı yapısı, kentin büyümesini kontrol altına alamayışı, tasarımı alanlarının gecekondulaşmaya devam etmesi, İdil Planı'nın hazırlanmasına neden olmuştur. İdil Planı'nın plan kararları alternatifler içerdiğinden plan esnek bir yapıya sahiptir. Geniş ölçekli bir kent planı olmasına rağmen mevcut gecekondulu dokuları kaldırılmadığından, plan kısmen uygulamaya geçirilmiştir. Bu nedenle çarpık kentleşmeyi önlemede yetersiz kalmıştır. Kentin plansız alanlarında ve de planlandığı halde uygulama başlatılamayan alanlarda, gecekondulaşma devam etmiştir.

Karabük'ün planlama dönemleri incelendiğinde, yapılan plan çalışmalarının modern üslubü benimsediği görülmektedir. Plan tasarımları kendi içlerinde tutarlı, uygulanabilirliği yüksek, iyi birer şehircilik örnekleri olmalarına rağmen kentin büyüme dinamikleri, bu planların uygulanmasına elverişli bir ortam sağlamamıştır. Planlar, plansız alanlarda kendiliğinden yapılaşan dokuların üzerine çizilen taslaklar ile oluşturulmuştur. Bu çarpık dokuların kent içinden kaldırılması; siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerden ötürü mümkün olmamıştır. Üst üste katmanlanarak hazırlanan planlar, kısmen hayata geçirilse de Yenişehir Mahallesi dışındakiler hiçbir zaman tam anlamıyla kentin bütününe nüfuz etmemiştir. Bu nedenle de kentin en yoğun kullanımlı bölgelerinde heterotopya oluşumları ortaya çıkmıştır.

Endüstri Devrimi, kentleri yalnızca fiziksel anlamda değil, toplumsal ve kültürel anlamda da köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm sürecinde, ütopya kent anlayışı ile yaşanabilir, sağlıklı ve dengeli kentler tasarlanmak istenmiş, ancak bu tasarımların birçoğu plan taslaklarından öteye geçememiştir. Michel Foucault'nun heterotopya kavramı, kentlerin içinde barındırdığı çok katmanlı, çoğu zaman çelişkili mekânsal örgütlenmeleri anlamak için güçlü bir araçtır. Ütopya ile heterotopya arasında kurulan bu bağlam, kentlerin yalnızca planlanan yapılar değil; aynı zamanda gündelik yaşam pratikleriyle şekillenen, çok yönlü ve dinamik alanlar olduğunu ortaya koyar.

Bugünün sürdürülebilir kent araştırmaları geçmişteki ideal kent ütopyalarının izlerini taşımakla birlikte, gerçekçi, çok aktörlü ve katılımcı bir yaklaşıma evrilmiştir. Sürdürülebilirlik artık yalnızca çevresel değil, sosyal ve ekonomik adalet boyutlarını da kapsayan bütüncül bir kent anlayışı sunmaktadır. Bu bağlamda, heterotopyaların sunduğu alternatif mekânsal örgütlenmeler ve geçici, deneysel çözümler, sürdürülebilir kent modellerinde yenilikçi yaklaşımlar için zemin oluşturmaktadır. Sonuç olarak, sürdürülebilir kentleşme modelleri, geçmişin ütopyacı ideallerinden beslenen; ancak çok katmanlı, esnek ve kapsayıcı yapısıyla heterotopik gerçekliklerle iç içe geçmiş modellerdir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranlarda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Al, M. (2011). Kentte bellek yıkımı ve kimlik inşası–palimpsest: Ankara Atatürk bulvarı bağlamında bir inceleme. *İdealkent*, 2(4), 22–36.

Apaydın, B. (2019). Palimpsest Kavramı Ve Mekânsal Dönüşüm. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 9(2), 90–103. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tojdac/issue/44330/547778>

Aras, L. (2016). Günümüz mimarlık ortamına geçmişten katkılar: Pessac, CIAM ve Pruitt-Igoe. *Tasarım + Kuram*, 11(20), 19–34. <https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.239581>

Aslankan, A. (2019). İstanbul’da Karma Kullanım Mega Projelerin Kent ve Konut Dili Üretimleri. *Megaron*, 14.

Ayten, M., Çabuk, S., Özkan, M., ve Turcan, Y. (2010). Cumhuriyet kenti Karabük’ün planlama tarihi üzerine (1937–1967) bir değerlendirme. In Kuruluşundan bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu Bildiriler Kitabı (pp. xx–xx). TBMM Basım Evi.

Baba, E. C. (2022). *İdeal kent arayışında mimari ütopyalar*. YEM Yayınları.

Baudrillard, J. (1997b). *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları* (N. ; K. F. Tural, Ed.; 16th ed.). Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (1998). *Simülakrlar ve Simülasyon* (O. Adanır, Ed.; 17th ed.). Doğu Batı Yayınları.

Burckhardt, J. (1960). *Jacob Burckhardt and the Renaissance*. Museum of Art, University of Kansas.

Bükülmez, G. (1996). *Yenişehir koruma amaçlı imar planı analitik etütleri*. Karabük Belediyesi.

Corbusier, L. (2009). *Atina anlaşması*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Corbusier, L. (2010). *Bir mimarlığa doğru* (12. bs.). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Le Corbusier. (2022). *Şehircilik* (2. bs.). Arketon.

Çabuk, S. (2019). Modern Türk şehir planlamasında aktif yeşil alan standardı: Kayseri şehir planlarında zamansal bir inceleme. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21(2), 280–291. <https://doi.org/10.24011/barofd.521898>

Çabuk, S., Demir, K., ve Gökyer, E. (2016). Cumhuriyet’in yeni kenti Karabük’ün 1937–1988 dönemi mekânsal gelişimi ve şehir planları. *Journal of Humanities and Tourism Research*, (S2), 20–39. <https://doi.org/10.14230/joiss188>

Çavdar, R. Ç. (2018). Farklılığın mekânı: Foucault ve Lefebvre’deki heterotopya ve heterotopi ayrımı. *İdealkent*, 9(25). <https://doi.org/10.31198/idealkent.458739>

Doğan, A., ve Koçyiğit, R. G. (2023). Ütopya, distopya ve heterotopya kavramsallaştırmalarında ontolojik sorunlar. *PLANARCH - Design and Planning Research*, 7(2), 130–141.

Elden, S. (2001). *Mapping the present: Heidegger, Foucault and the project of a spatial history*. Athlone Press.

Er, F. G., ve Dönmez, Y. (2022). Kent planlamalarına çağdaş yaklaşımlar: Karabük kent örneği. In Ö. Demirel (Ed.), *Peyzaj araştırmaları II* (pp. 203–223). Livre de Lyon.

Endüstri Devrimi Sonrası İdeal Kent Ütopyası ve Heterotopya Bağlamında

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

- Ertan, K. (2019). Kentsel yaşam kalitesi ve ütopyalar. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Fındıkoğlu, F. Z. (1963). Amme ve belediye hizmetleri bakımından Karabük. *İÜ İktisat Fakültesi Neşriyatı*, 133.
- Fındıkoğlu, F. Z. (1962). *Kuruluşunun XXV. yılında Karabük: Türk şehir sosyolojisine yardım denemesi*. Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği.
- Fishman, R., Howard, E., Wright, F. L., Corbusier, L., Toprak, D., ve Atmaca, V. (2016). *Yirminci yüzyılda kent ütopyaları*. Daimon Yayınları.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve şeyler: İnsan bilimlerinin bir arkeolojisi* (2. bs.). İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2020). *Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2 (Dits et écrits)* (İ. Ergüden, Ed., 7. bs.). Ayrıntı Yayınları.
- Gribbin, J. (2009). *Science: A history*. Penguin Books Limited.
- Hall, T. (2012). *Urban geography*. Taylor ve Francis.
- Hasol, D. (2000). Mimarlıkta ütopya. *Yapı Dergisi*.
<https://www.doganhasol.net/mimarlikta-utopya.html> Mayıs 2005 tarihinde alınmıştır.
- Howard, E. (2019). *Yarının bahçe kentleri* (A. Y. Köksal, Ed., 1. bs.). Daimon.
- Hubbard, P., ve Kitchin, R. (2018). *Mekân ve yer üzerine büyük düşüncüler*. Litera Yayıncılık.
- Hoppenbrouwer, E., ve Louw, E. (2005). Mixed-use development: Theory and practice in Amsterdam's Eastern Docklands. *European Planning Studies*, 13(7).
<https://doi.org/10.1080/09654310500242048>
- Jameson, F. (2008). *Modernizm ideolojisi: Edebiyat yazıları* (3. bs.). Metis Yayınları.
- Jameson, F., ve Aydar, F. B. (2009). *Ütopya denen arzu* (2. bs.). Metis Yayınları.
- Johnson, P. (2006). Unravelling Foucault's 'different spaces'. *History of the Human Sciences*, 19(4), 75–90. <https://doi.org/10.1177/0952695106069669>
- Kalyoncu, H. (2010). Karabük'e ilişkin bazı gözlemler. In *Kuruluşundan bugüne Karabük ve Demir-Çelik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 441–446). TBMM Basım Evi.
- Karadağ, A., ve İncedere, L. (2020). Kentsel Belleğin Sürdürülebilirliği Açısından İzmir'deki Endüstri Miras Alanlarının Önemi: Alsancak Liman Ardi Bölgesi Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(1), 57–71.
- Kartal, A. N., ve Kartal, H. B. (2020). Sanayileşme, Fransız İhtilali ve liberal anlayışları 19. yüzyıl kentine yansımaları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 46–56.
- Katznelson, I. (1992). *Marksizm ve kent*. Ayrıntı Yayınları.
- Kenney, L. (2011). First city, anti-city: Cain, heterotopia, and study abroad. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 20(1). <https://doi.org/10.36366/frontiers.v20i1.286>
- Lampard, E. E. (1955). *The history of cities in the economically advanced areas*.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*.

**Endüstri Devrimi Sonrası İdeal Kent Ütopyası ve Heterotopya Bağlamında
Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm**

Lehmann, S., ve Lehmann, C.-O. (2011). What is green urbanism? Holistic principles to transform cities for sustainability. In J. A. Blanco ve H. Kheradmand (Eds.), *Climate change – Research and technology for adaptation and mitigation*. IntechOpen.

Mattelart, A. (2000). *Gezegensel ütopya tarihi: Kehanetsel kentten küresel topluma*. Ayrıntı Yayınları.

Mehta, R. (2012). Living for the other half: Slum specials on reality TV. *Studies in South Asian Film and Media*, 4(1), 39–59. https://doi.org/10.1386/safm.4.1.39_1

Miller, M. (1992). *Raymond Unwin: Garden cities and town planning*. Leicester University Press.

Moir, E., Moonen, T., ve Clark, G. (2014). What are future cities? Origins, meanings and uses. *Foresight Future of Cities*.

Morgan, D. (2014). The ‘floating asylum,’ the armée du salut, and Le Corbusier: A modernist heterotopian/utopian project. *Utopian Studies*, 25(1), 87–124. <https://doi.org/10.1353/utp.2014.0004>

Mumford, L. (1961). *Tarih boyunca kent: Kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği* (3. bs.). Ayrıntı Yayınları.

Övgün, B. (2009). *Türkiye’de kamu iktisadî teşebbüsü olgusu*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı.

Özkuş, B. Y. (2006). Archigram: Tekno-topya.

Pınarcıoğlu, N. Ş., ve Kanbak, A. (2020). *Sürdürülebilir kent modelleri*. IJOPEC Publication.

Roberts, J. M., Erman, İ., ve Akgün, T. (2016). *Dünya tarihi II. cilt*. İnkılap Kitabevi.

Rona, Z. (1997). Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi (Eczacıbaşı Vakfı, Ed.). Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Rowley, A. (1996). Mixed-use Development: Ambiguous concept, simplistic analysis and wishful thinking? *Planning Practice ve Research*, 11(1), 85–98. <https://doi.org/10.1080/02697459650036477>

Sarıköse, B. (2020). Köyden şehre Karabük’ün kuruluşu ve şehirleşme süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 57–83.

Sekman, A. (2017). Kentsel formların ütopya ve distopya kavramları bağlamında irdelenmesi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(23), 103–220.

Setton, K. M. (1970). *The Renaissance: Maker of modern man*. National Geographic Society.

Shane, G. D. (2008). Heterotopias of illusion: From Beaubourg to Bilbao and beyond. In M. De Cauter ve L. Dehaene (Eds.), *Heterotopia and the city: Public space in a postcivil society* (pp. 259–271). Taylor ve Francis.

Shane, D. G. (2011). *Urban Design Since 1945: A Global Perspective* (1st ed.). Wiley.

Spreiregen, P. D. (1981). *Urban design: The architecture of towns and cities*. R.E. Krieger Publishing Company.

Stearns, P. N. (2021). *Dünya tarihinde sanayi devrimi*. Say Yayınları.

Şenses, M. (2016). Devrim, binyılcılık ve ütopya. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 229–240. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.290991>

Şensoy, G., ve Ozaslan, N. (2020). *Geleceğin konut ütopyaları*.

Endüstri Devrimi Sonrası İdeal Kent Ütopyası ve Heterotopya Bağlamında

Sürdürülebilir Kent: Karabük Örneğinde Heterotopya ve Dönüşüm

Şevik, E., ve Çalışkan, O. (2019). Heterotopyanın alansallığı: Heterotopolojinin temel mekânsal koşulu olarak kentsel eşikler.

Stavrides, S. (2016a). *Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekâni Olarak Esikler Kentine Dogru*. Sel Yayıncılık.

Stavrides, S. (2016b). *Müsterek Mekân: Müsterekler Olarak Sehir*. Sel Yayıncılık.

Thorns, D. C. (2004). *Kentlerin dönüşümü: Kent teorisi ve kentsel yaşam* (S. N. E. Babakuş, Ed.). Soyak Yayınları.

Topinka, R. J. (2010). Foucault, Borges, heterotopia: Producing knowledge in other spaces. *Foucault Studies*, 9, 54–70. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i9.3059>

Toprak. (2018). Zamansallık ve mekânsallık bağlamında heterotopyaların sentaktik ve semantik irdelenmesi [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].

Türk, S. M. (2015). 20. yüzyıl kent kuramları. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 2(3).

Türkmen, S. N., ve Tekkanat, S. S. (2018). Tarih boyunca kent formlarının biçimleniş üzerine bir inceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 107–124.

Uçan, F., ve Nişancı, Ş. (2019). Bir ideal kent felsefesi olarak ütopya ve bir ütopya denemesi olarak ‘Bayburtopia’. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(37), 21–36.

Wakeman, R. (2019). *Ütopyayı hayata geçirmek: Yeni şehir hareketinin düşünsel tarihi* (Ü. Yolsal, Ed.). Koç Üniversitesi.

Weber, M. (2022). *Antik uygarlıkların tarım sosyolojisi*. Fol Kitap.

Weber, M., ve Coşar, V. (2022). *Kent* (1. bs.). Dorlion.

Wright, F. L. (2015). Broadacre City: A new community plan. In R. T. LeGates ve F. Stout (Eds.), *The city reader* (pp. 432–437). Routledge.

Yavan, N. (2023). *Kapitalizmin doğuşu: Sanayi devrimi ve yayılması*. Ankara.

Yetiş, M. (2015). Kitap incelemesi: Karl Mannheim, İdeoloji ve ütopya. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(3), 191–196. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001761

Yıldırım, A. (2017). Michel Foucault’da mekânın düzeni: Kapatılmadan heterotopyalara.

Yıldırım, A. (2020). *Kapatılmadan heterotopyalara: Foucault’da mekânın düzeni* (1. bs.). TÖZ.

Yücel, C. (2020). 20. yüzyıl dünya ve Türkiye kentleşmesi üzerine bir derleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 200–230. <https://doi.org/10.48070/erusosbilder.762929>

Yücel, T. F., ve Bürken, S. (2015). *Cumhuriyet Türkiye’sinin sanayileşme öyküsü*. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).